

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський)
Освітній рівень

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З
ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

Назва освітньої програми

23086

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала студентка IV курсу, група СРКз-21-1

Анна
Підпис

Анна ГУРІШ
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
науковий ступінь, вчене звання

Юрій
Підпис

Юрій БРИНДКОВ
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

В.о. зав. кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент

Олена
Підпис

Олена ВАСИЛЕНКО
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 серпня 2025 р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

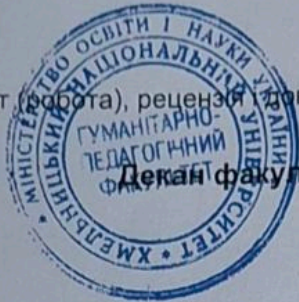
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

правляється студент Гурш Анна Олександрівна на захист дипломного проекту (роботи)
(прізвище, ім'я, по батькові)

спеціальністю 231 - Соціальна робота

тему: Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей

дипломний проект (робота), рецензія, довідка про перевірку на плагіат додаються.

Декан факультету

[Signature]
(підпис)

Тодієвська Н.В.
(ім'я, прізвище)

ДОВІДКА УСПІШНОСТІ

Ш А. О. за період навчання на гуманітарно-педагогічному факультеті з 2021 по 2025 роки успішно виконав навчальний план спеціальності з таким розподілом оцінок за: національною шкалою: відмінно 9,68 %, добре 51,61 %, задовільно 38,71 %. Шкалою ЄКТС: А 7,27 %, В 12,73 %, С 45,45 %, D 12,73 %, E 21,82 %.

Методист факультету

[Signature]
(підпис)

Сивоїко С.М.
(ім'я, прізвище)

ВИСНОВОК КЕРІВНИКА ДИПЛОМНОГО ПРОЄКТУ (РОБОТИ) ТА ОБГРУНТУВАННЯ ОЦІНКИ

Студент А. Гурш за період навчання досягнув високого рівня знань, вмінь та навичок, які відповідають для професійного виконання теоретичних та практичних завдань. Функціональні результати роботи продемонстрував у вигляді наукових праць та практичних кейсів. Робота добре структурована, логічно побудована, наповнена глибокими аналізами та висновками.

оцінка дипломного проекту (роботи) добре

Керівник дипломного проекту

[Signature]
(підпис)

Юрій Брижгіков
(ім'я, прізвище)

" 10 " серпня 2025 р.

ВИСНОВОК КАФЕДРИ ПРО ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ)

Дипломний проект (роботу) розглянуто. Студент Гурш А. О. допускається до захисту цього проекту (роботи) в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
(назва)

Олена Василенко
(підпис, ім'я, прізвище)

" 10 " серпня 2025 р.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний

Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

Освітній рівень перший (бакалаврський)

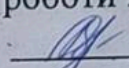
Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри
соціальної роботи і соціальної педагогіки

 Олена ВАСИЛЕНКО
протокол № 5 від 19.12. 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Анни ГУРЦ

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ здобувача

1. **Тема кваліфікаційної роботи:** «Соціально- педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей».

Керівник кваліфікаційної роботи: Бриндіков Юрій Леонідович, доктор пед. наук, професор

Затверджено наказом ректора університету 07 лютого 2025 р. № 23

2. **Строк подання студентом роботи на кафедру** 10 червня 2025 р.

3. **Вихідні дані до роботи:** матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: теоретичних – аналіз і порівняння наукової літератури та нормативних документів; синтез і класифікація документальних джерел; узагальнення, систематизація, дедукція, індукція, абстрагування; емпіричних – анкетування, тестування бесіда, інтерв'ю, спостереження. В дослідженні взяли участь На різних етапах дослідження брали участь 60 респондентів, із них: 40 учнів та 20 батьків.

4. **Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):** вступ, розділ 1 «Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей»: наукові підходи до визначення поняття «дистантна сім'я» вплив соціальних факторів на розвиток дітей з дистантних сімей, соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з дистантних сімей; висновки до розділу; розділ 2 «Емпіричне дослідження впливу дистантності на емоційний та соціальний розвиток дітей»: особливості організації та проведення дослідження; аналіз та інтерпретація результатів дослідження результатів дослідження; практичні рекомендації щодо покращення соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей; висновки до розділу; висновки; перелік джерел посилання; додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень): 4 таблиці, 3 рисунки.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 19 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапу роботи	Примітки
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 10 грудня 2024 р.	виконан
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 10 січня 2025 р.	виконан
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 лютого 2025 р.	виконан
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2025р.	виконан
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 травня 2025 р.	виконан
6	Загальні висновки.	До 15 травня 2025 р.	виконан
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	До 20 травня 2025 р.	виконан
8	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка до захисту, рецензування.	До 10 червня 2025 р.	виконан
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	До 20 червня 2025 р.	виконан

Здобувач

Анна ГУРШ

Керівник роботи

Юрій БРИНДІКОВ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи: «Соціально- педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей»

Здобувач Анна ГУРШ

Керівник роботи Юрій БРИНДІКОВ

Кваліфікаційна робота включає 88 сторінок, 4 таблиці, 3 рисунки, перелік джерел посилання складає 54 найменування, 4 додатки.

Ключові слова: соціальний педагог; робота; діти; дистантні сім'ї; виховання; школа.

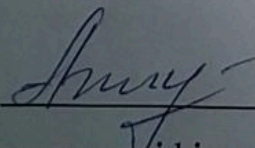
Об'єктом дослідження є життєдіяльність дітей з дистантних сімей

Предмет дослідження – особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей.

За результатами дослідження надано інформацію щодо особливостей функціонування дистантних сімей. Розкрито вплив соціальних факторів на виховання дітей у дистантних сім'ях. Окреслено методи і форми соціально-педагогічно роботи, що використовуються в роботі з дітьми з дистантних сімей.

Розроблено практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо роботи з дітьми з дистантних сімей.

Одержані результати можуть бути корисними для науково-педагогічних працівників, кураторів студентських груп, практикуючих соціальних працівників.

Здобувач Анна ГУРШ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 червня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ	9
1.1 Наукові підходи до визначення поняття «дистантна сім'я»	9
1.2 Вплив соціальних факторів на розвиток дітей з дистантних сімей.....	22
1.3 Соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з дистантних сімей....	35
Висновки до розділу.....	48
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ.....	49
2.1 Організація та проведення дослідження	49
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	60
2.3 Практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо покращення взаємодії з дітьми з дистантних сімей.....	68
Висновки до розділу	70
ВИСНОВКИ	71
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	72
ДОДАТКИ	79
ДОДАТОК А Анкета для батьків дітей з дистантних сімей	78
ДОДАТОК Б Методика «Дім, дерево, людина»	81
ДОДАТОК В Методика «Малюнок сім'ї»	84
ДОДАТОК Г Тест Люшера	86

ВСТУП

Нині Україна переживає складний період соціально-економічних і духовних змін, що супроводжуються зростанням соціальної напруженості, поширенням алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, злочинності та суїцидальної поведінки. Ці процеси значною мірою впливають на інституцію сім'ї, що є базовим осередком формування особистості дитини.

Особливої гостроти проблема набуває в умовах повномасштабної війни Росії проти України, яка триває з 2022 року. Збройний конфлікт призвів до масштабного переміщення населення, втрати житла, загибелі чи поранень рідних, руйнування соціальних зв'язків та психологічних травм. Мільйони українських дітей опинилися у статусі внутрішньо переміщених осіб або змушені проживати окремо від батьків, які воюють або перебувають за кордоном.

На тлі повномасштабної війни продовжує загострюватися проблема зовнішньої трудової міграції, коли через економічну нестабільність, безробіття або руйнування інфраструктури громадяни вимушені виїжджати за кордон. Це призводить до зростання кількості дистантних сімей – родин, члени яких проживають окремо тривалий час. Діти з таких сімей нерідко залишаються без належної емоційної підтримки, нагляду та виховного впливу, що може стати причиною труднощів соціалізації, погіршення психоемоційного стану, появи девіантної поведінки. Названі обставини призводять до збільшення кількості соціальних сиріт, дітей, схильних до бездоглядності, безпритульності та важковиховуваності.

У науковій літературі дистантну сім'ю розглядали такі дослідники, як Я. Гошовський, В. Торохтій, І. Трубавіна. Кожен із них підкреслює важливість вивчення цього феномену в контексті соціальних змін та умов, які призводять до відчуження між членами сім'ї.

Науковці В. Костів, Н. Куб'як, Л. Шпільчак пропонують визначати дистантну сім'ю як перехідний тип до неповної родини. Для таких сімей

характерна наявність формального шлюбу при фактичній відсутності спільного проживання, що особливо поширено серед молодих родин, включно з тими, що перебувають у трудовій чи вимушеній міграції.

Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей із дистантних сімей висвітлюються у наукових дослідженнях Н. Гевчук, Н. Гордієнко, В. Костіва, Н. Куб'як, Л. Шпільчак та ін. Проте в сучасній науковій літературі недостатньо системних досліджень, що охоплювали б питання виховання дітей молодшого шкільного віку в дистантних сім'ях, а також підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми в умовах кризи, війни і тривалої міграції. Це обумовило вибір теми дослідження: «Соціально- педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей».

Мета дослідження полягає у визначенні ефективних методів і форм соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей.

Відповідно до мети було визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз поняття «дистантна сім'я» у науковій літературі.
2. Охарактеризувати особливості розвитку дітей у таких сім'ях.
3. Визначити методи і форми соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей.
4. Розробити практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо роботи з дітьми з дистантних сімей.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей

Предмет дослідження – особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей.

Відповідно до поставлених завдань були використані **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз і порівняння наукової літератури та нормативних документів; узагальнення, систематизація, дедукція, індукція, абстрагування; *емпіричні* – анкетування, тестування (психодіагностичні методики (методика «Дім, дерево, людина», проективна методика «Малюнок

сім'ї», методика Люшера), спостереження, методи кількісної та якісної обробки.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася у Комунальному закладі загальної середньої освіти «Початкова школа 4 Хмельницької міської ради». На різних етапах дослідження брали участь 40 учнів початкових класів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробленні практичних рекомендацій фахівцям соціальної сфери щодо роботи з дітьми з дистантних сімей.

Апробація результатів дослідження. Про результати дослідження доповідалось на VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір в умовах воєнного часу» та на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» [Гурш А., Бриндіков Ю. Розкриття поняття дистантної сім'ї в сучасній науковій літературі. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Хмельницький, 22-23 травня 2025 року)/Ред. колегія: Василенко О. та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Хмельницький: ХНУ, 2025. С.274-278].

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, переліку джерел посилання, який налічує 54 найменування, 4 додатки. Повний обсяг роботи становить 88 сторінок, з яких основного тексту – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

1.1 Наукові підходи до визначення поняття «дистантна сім'я»

Зі зміною економічних і соціальних умов, міграція з України набуває нових рис. Однією з найбільш помітних тенденцій є зростання частки висококваліфікованих й освічених осіб серед мігрантів. Вони мігрують не лише через економічну скруту, а й з метою професійного зростання, реалізації особистих амбіцій та покращення життєвого рівня. Така форма міграції, як правило, передбачає наявність певних матеріальних ресурсів, що дозволяють забезпечити комфортне проживання в іншій країні. Враховуючи переваги освітніх систем та високий рівень життя в приймаючих державах, все частіше спостерігається так звана міграція сімейного типу. Однак у таких випадках і дорослі, і діти стикаються з проблемами соціалізації в новому соціокультурному середовищі. Адаптація дітей є особливо важливою, оскільки вони часто не усвідомлюють причин своєї міграції, що може призводити до стресу і психологічних труднощів.

Повномасштабна війна, розпочата Російською Федерацією 24 лютого 2022 року, стала визначальним фактором для соціальних змін в Україні та в інших країнах, до яких були змушені евакуюватися українці. Вона призвела до значних гуманітарних наслідків, зокрема, до масового переміщення населення як всередині країни, так і за її межі. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на червень 2022 року кількість осіб, які виїхали з України, склала понад 6,9 мільйона осіб. Серед них значна кількість дітей, які, втікаючи від бойових дій, опинилися в нових соціальних умовах.

Серед причин масової міграції можна виділити не лише військові дії, але й небезпеку для життя та здоров'я, що змусило людей покидати свої

домівки без попереднього планування чи підготовки. Міграція, викликана війною, істотно відрізняється від традиційної трудової міграції, адже має вимушений характер. Тому мова йде не просто про трудову міграцію, а про політичних біженців або вимушених переселенців, що рятуються від наслідків збройної агресії.

За даними Міністерства соціальної політики України, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на грудень 2022 року було понад 4,9 мільйона, що становить близько 20% від загальної чисельності населення країни. Внутрішня міграція створила додаткові виклики для регіонів, які приймали переселенців, оскільки це потребувало значних ресурсів для надання соціальних послуг, житла, медичних і психологічних послуг.

Особливо серйозним був вплив війни на дітей, які опинилися в нових умовах життя. Переміщення дітей разом з батьками або в окремих випадках – без батьків – зумовило різке порушення їх звичного соціального середовища, що вплинуло на їх психоемоційний стан та процес соціалізації. Як показують дослідження, діти з родин, які потрапили під вплив міграційних процесів, частіше стикаються з проблемами адаптації до нових умов навчання, комунікації з однолітками та дорослими.

До категорії депривованих дітей відносяться особи, які пережили наслідки так званої «зради» з боку батьків. Серед найбільш поширених форм депривації слід виокремити відсутність матері, батьківський алкоголізм, апатію з боку батьків, а також ситуації, коли обидва батьки утворюють нові родини, залишаючи дітей без належної уваги та підтримки.

Одним з важливих аспектів соціалізації дітей трудових мігрантів є ризик булінгу, якому вони піддаються в нових соціальних середовищах. Це явище включає як фізичне насильство, так і вимагання фінансових засобів, що є наслідком відсутності батьківського контролю, що обмежує можливості для ефективного захисту з боку родичів. Діти, які переживають жорстоке поводження, часто намагаються самостійно захистити себе, що може призвести до емоційної уразливості, сформованої у них негативної

самооцінки, агресивної поведінки та труднощів у встановленні довірчих відносин з оточенням.

У результаті таких переживань у дітей може розвинутиися викривлене сприйняття світу і стосунків у майбутньому, що згодом відображається на їхній поведінці в родині та в суспільстві в цілому. Це також має довгостроковий вплив на їхні особистісні та соціальні адаптації, а також на здатність формувати здорові взаємостосунки.

Часто мати, яка виїжджає за кордон для працевлаштування, залишає дітей під опікою батька або літніх родичів, які не завжди здатні належно турбуватися про дітей з різних причин. У таких випадках діти часто опиняються в ситуаціях, де відсутність належного контролю з боку батьків призводить до емоційних та психологічних труднощів. Батьки, які змушені самостійно виконувати обов'язки по вихованню, можуть проявляти нетерпимість до дітей, що призводить до виникнення конфліктних ситуацій. Це особливо проявляється у випадках, коли діти відмовляються допомагати по господарству, мають низькі результати в навчанні або виявляють непокору в інших формах.

В умовах, коли батьки або опікуни не можуть повноцінно виконувати свої обов'язки, порушується внутрішньо родинна комунікація, що значною мірою впливає на психологічний розвиток дітей. Це, в свою чергу, може призвести до виникнення нових труднощів як у сімейних зв'язках, так і в особистісному становленні дітей. Згідно зі ст. 164 Сімейного кодексу України, дитина, яка не має батьківського піклування більше шести місяців, визнається такою, що позбавлена батьківського піклування [38].

Порушення у сімейних зв'язках часто призводить до появи девіантної поведінки серед дітей мігрантів. Назвемо основні прояви такої поведінки: прогули уроків без обґрунтованих причин, зниження успішності, дрібні правопорушення (наприклад, крадіжки, хуліганство, агресія щодо однолітків), а також пошкодження шкільного майна. У складніших випадках порушується громадський порядок, і діти можуть скоювати злочини,

включаючи крадіжки, вживання наркотичних засобів, зловживання алкоголем та потрапляння до негативних соціальних груп.

Особливості благополуччя дитини в сім'ї безпосередньо залежать від емоційного стану її членів та стабільності внутрішньосімейних зв'язків. У ситуаціях, коли один з батьків виїжджає за кордон, виникає кризова ситуація, що суттєво впливає на процес формування особистості дитини.

В дистантних сім'ях часто спостерігається відсутність гармонії між її членами, що є наслідком географічної відстані та призводить до руйнування традиційних сімейних зв'язків. В результаті нові взаємини між членами родини стають поверхневими, і мігранти, перебуваючи за кордоном, поступово забувають про своє минуле та обов'язки перед сім'єю. Якщо така родина не має можливості для возз'єднання, не можна очікувати гармонійного розвитку дітей в таких умовах.

Одним із важливих явищ, що стало масовим після початку війни, є дистантні сім'ї, тобто родини, в яких один або кілька членів сім'ї вимушено проживають окремо від інших через бойові дії, міграцію чи інші зовнішні фактори.

Дистантна сім'я – це особливий тип сімейної структури, для якої характерні відсутність фізичного або емоційного контакту між її членами протягом тривалого періоду. Дистанція між членами такої сім'ї може бути як фізичною (географічною), так і психологічною (емоційною або соціальною). Така ситуація часто виникає внаслідок соціальних, економічних або політичних факторів, що змушують окремих членів сім'ї жити в різних географічних точках, підтримуючи мінімальний або віддалений контакт.

Теоретичний аналіз наукових джерел (В. Костів [18], Н. Куб'як [20], Л. Шпільчак [54] та ін.) дав можливість виокремити кілька класифікацій дистантних сімей. Зокрема, за причиною дистантності виокремлюють:

- сім'ї, що розпалися;
- сім'ї трудових мігрантів;

- родини, переміщені з тимчасово окупованих територій або зон бойових дій;
- сім'ї, в яких один із батьків ув'язнений;
- сім'ї, у яких один із батьків відсутній через професійну діяльність (військові, спортсмени, артисти, моряки тощо).

За характером сімейних взаємин науковці виділяють:

- потенційно благополучні дистантні сім'ї;
- неблагополучні;
- сім'ї з ознаками дезадаптації та соціальної незахищеності дитини.

Науковець О. Безпалько розглядає дистантні сім'ї як окремий тип родини, що функціонує в специфічних умовах соціальної взаємодії, зокрема при фізичній відсутності одного або обох батьків [1].

Відсутність одного чи обох батьків часто призводить до послаблення, а іноді до втрати ключових сімейних функцій: виховної, комунікативної, емоційної, рекреативної, психотерапевтичної. У результаті діти стають вразливішими до зовнішніх негативних впливів та дедалі більше потребують комплексної соціально-педагогічної підтримки з боку навчального закладу.

Дослідник О. Пенішкевич пропонує свою типологію дистантних сімей, виокремивши основні етапи адаптації членів таких родин до нових умов існування. Автор аналізує проблеми виховання дітей та акцентує увагу на необхідності підготовки фахівців до роботи з цією категорією сімей [31].

В умовах повномасштабної війни в Україні проблема дистантних сімей набула особливої актуальності. Зростає кількість родин, у яких один або обидва батьки фізично відсутні в житті дитини – через мобілізацію, евакуацію, проживання за кордоном чи смерть. Така ситуація спричиняє значне психологічне навантаження на дитину, знижує якість виховання та порушує відчуття стабільності, безпеки та приналежності. У таких умовах надзвичайно важливою є роль фахівців соціальної сфери як фахівців, які забезпечують підтримку дитини, компенсують втрату базових сімейних функцій, сприяють її адаптації до нових умов життя та навчання.

Теоретичний аналіз літератури (В. Костів, Н. Куб'як, Л. Шпільчак та ін.) дав змогу виокремити типи дистантних сімей, зокрема: трудових мігрантів, переселенців із зон бойових дій, сімей, де один із батьків перебуває в місцях позбавлення волі або тривалий час відсутній з інших причин (служба, гастролі, морські рейси тощо). Залежно від характеру взаємин усередині таких родин дослідники виділяють потенційно благополучні, неблагополучні та дезадаптовані дистантні сім'ї [18; 20;54].

Дослідник Я. Раєвська сутність феномена дистантної сім'ї розкриває через висвітлення її функцій:

1) народження і виховання дітей (виконання цієї функції найбільш страждає у дистантних сім'ях, а саме через неузгодження і розмитість позицій подружніх партнерів щодо питання виховання дітей;

2) збереження, розвиток, передача наступним поколінням цінностей і традицій суспільства, акумулювання і реалізація соціально-виховного потенціалу;

3) задоволення потреб людей у психологічному комфорті та емоційній підтримці, почутті безпеки, почутті цінності та значущості свого «Я», емоційному теплі і любові;

4) створення умов для розвитку особистості всіх членів сім'ї;

5) задоволення сексуально-еротичних потреб;

6) задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля;

7) організація спільного ведення домашнього господарства, розподіл праці у сім'ї, взаємодопомога;

8) задоволення потреб людини у спілкуванні з близькими людьми, у встановленні надійних комунікативних зв'язків з ними;

9) задоволення індивідуальної потреби у батьківстві або материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях;

10) соціальний контроль за поведінкою окремих членів сім'ї;

11) організація діяльності з фінансового забезпечення сім'ї;

12) рекреативна функція — охорона здоров'я членів сім'ї, організація їхнього відпочинку) [35, с. 148].

Особливостями дистантної сім'ї є:

- роздільне проживання членів сім'ї (як правило, батьки чи один із них працюють за кордоном);
- відокремлення місця праці від домівки;
- зміни ціннісних орієнтацій; порушення сімейної рівноваги;
- розпад сімейних зв'язків;
- надання переваги одній із сімейних функцій (економічній) [Там само; с. 148].

Для дистантної сім'ї характерна структурна зміна таких складових, як шлюб, батьківство, діти, домогосподарство набувають самостійного значення.

Дистантну сім'ю характеризує шлюб без сім'ї, яка у значній мірі є номінальною, тому що подружжя переважно проживають окремо один від одного, що є загрозою подружньої зради та розпаду сім'ї. За даними дослідження Державного інституту проблем сім'ї та молоді, із 32% дистантних сімей заробітчани за два останні роки розпалися 11% [35].

Проте інколи такі сім'ї виявляються досить стійкими.

Відсутність батьків часто призводить до порушення основних сімейних функцій – виховної, комунікативної, емоційної, захисної. Як наслідок, діти втрачають базу для емоційної стабільності, відчуття підтримки та соціальної впевненості. В цих умовах саме фахівці соціальної сфери стають тими людьми, які можуть стабілізувати дитячий розвиток, виявити ризики на ранньому етапі, організувати профілактичні заходи і забезпечити індивідуальний підхід.

Подружжя у дистантній сім'ї має дефіцит прояву позитивних почуттів, низький рівень відчуття ніжності, тепла й любові. Через втрату постійних контактів відбувається відчуження подружжя одне від одного. Через це відносини набувають формального характеру, на жаль, пріоритет надається

економічним взаємовідносинам. Відсутність безпосереднього спілкування, живої розмови впливають на емоційний стан, змінюються традиційні ролі у сім'ї, інтернет чи скайп замінює близькість контактів подружжя.

Отже, дистантні сім'ї – це сім'ї, члени яких з різних причин змушені тривалий час проживати на відстані. Через різні несприятливі політичні, соціальні й економічні умови в останні десятиліття цей тип сімей значно збільшився за чисельністю. Особливо багато утворилося дистантних сімей через масовий виїзд населення на заробітки за кордон та через війну.

Відсутність одного з батьків або обох має серйозні соціально-психологічні наслідки для дітей, які стикаються з проблемами емоційної нестабільності, зниженням рівня соціалізації та виникненням труднощів у навчанні.

Діти з дистантних сімей потребують особливої уваги з боку соціальних працівників і педагогів, адже в таких умовах їм не вистачає емоційної та психологічної підтримки з боку батьків. Соціальні працівники, соціальні педагоги та вчителі мають виконувати роль «тимчасових батьків», надаючи дітям необхідну опіку та підтримку.

Як зазначають дослідники (О. Пенішкевич, В. Костів, Н. Куб'як), дистантна сім'я — це перехідний тип сім'ї, що виникає внаслідок міграції, відсутності одного з батьків, часто через трудову міграцію або військову службу. Це явище має декілька варіантів:

- сім'ї трудових мігрантів, де один або обидва батьки тимчасово працюють за кордоном або в інших регіонах, залишаючи дітей на тривалий час.
- сім'ї з тимчасово розлученими батьками через участь одного з них у бойових діях або через ув'язнення.
- сім'ї переселенців, де один із батьків може бути на окупованих територіях або у віддаленому регіоні через небезпеку на основному місці проживання [18; 20; 31].

У психологічній літературі термін «дистантність» здебільшого застосовується в контексті міжособистісних відносин і характеризує ступінь психологічної віддаленості або відчуженості між людьми. Це поняття описує своєрідну «психологічну відстань», коли індивіди відчують себе комфортно під час взаємодії.

У Психологічному словнику психологічна дистанція визначається як «суб'єктивна міра психологічної віддаленості між людьми, що може проявлятися в їх небажанні зближуватися, бути відвертими або встановлювати нормальні особисті і ділові взаємовідносини. Ця дистанція може бути зумовлена різними факторами, такими як соціальний статус, релігійні переконання, моральні принципи та інші відмінності між індивідами» [52].

У контексті сімейної психології дистантність може проявлятися у відсутності емоційної близькості між членами сім'ї, що може призводити до проблем у вихованні дітей. Особливо це актуально для дистантних сімей, де один або обидва батьки перебувають за кордоном, що може впливати на емоційний клімат у родині та розвиток дитини.

Отже, дистантність у психологічному контексті відображає ступінь емоційної віддаленості між людьми, що може мати значний вплив на міжособистісні відносини та розвиток особистості, зокрема у дітей.

У педагогічних дослідженнях «дистантною» називають сім'ю, члени якої тривалий час перебувають на відстані один від одного з різних причин, таких як професійна діяльність, ув'язнення, лікування або трудова міграція. Це визначення наводить, зокрема, І. Трубавіна у своїй роботі «Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю» [44].

У соціально-педагогічних дослідженнях «дистантною» сім'єю називають таку, у якій члени родини перебувають на відстані один від одного через трудову міграцію, ув'язнення, лікування або інші обставини. Це визначення наводить, зокрема, А. Татарчук у своїй магістерській роботі

«Особливості соціальної роботи з дітьми з дистантних сімей» Особливості соціальної роботи з дітьми з дистантних сімей [42].

Дистантні сім'ї (або сім'ї з роздільним проживанням) мають свої особливості, що впливають на динаміку стосунків, психологічний стан членів родини та виховання дітей.

Погоджуємося з науковцями, що рисами сучасних дистанційних сімей є такі:

1. Неповний склад сім'ї, коли один із батьків (іноді обидва) знаходиться далеко: за кордоном, в іншому місті або на військовій службі
2. Підвищений рівень стресу виникає тоді, коли члени сім'ї переживають тривогу через розлуку та невизначеність.
3. Ризик емоційного віддалення через те, що контакт між членами сім'ї підтримується нерегулярно або поверхнево.
4. Перерозподіл ролей відбувається тоді, коли на одного з батьків (зазвичай матір) лягає основний тягар виховання та забезпечення дитини.
5. Підвищена самостійність дітей виникає через часткову відсутність контролю вони змушені швидше дорослішати [18; 20;54].

Серед причин дистантності сім'ї виокремимо такі:

- війна, що спричинила евакуацію жінок і дітей, служба батьків у ЗСУ, втрата житла.
- трудова міграція батьків, коли один або обоє членів подружжя виїхали працювати за кордон чи в інше місто.
- навчання або робота дітей в інших містах, залишаючи батьків окремо.
- б. розлучення батьків, коли дитина живе з одним, а другий знаходиться далеко.

До способів подолання труднощів у функціонуванні дистантних сімей належать:

- регулярне спілкування – відеозв'язок, обмін фото та голосовими повідомленнями.

- підтримка емоційного зв'язку – батьки можуть писати листи, надсилати подарунки, підтримувати традиції.
- залучення дитини до соціального життя – гуртки, спілкування з друзями, щоб компенсувати нестачу уваги.
- психологічна підтримка – звернення до фахівців у разі виникнення тривожних чи депресивних станів.

Отже, дистанційні сім'ї є непростим форматом стосунків, але за правильного підходу вони можуть зберігати тепло, довіру й підтримку навіть на відстані.

Охарактеризуємо види дистантності в родині.

1. Фізична дистантність сім'ї, що визначається як відсутність прямого контакту між членами сім'ї через географічні бар'єри. Це може бути результатом еміграції одного чи кількох членів родини, трудової міграції або розлучення. В Україні часто спостерігається таке явище у сім'ях, коли один із батьків працює за кордоном або в інших містах. Це призводить до тривалого розриву фізичного контакту з дітьми та іншими родичами.

2. Психологічна й емоційна дистантність, що виникає, коли між членами родини існують проблеми у взаєморозумінні, відсутні нормальні емоційні зв'язки або комунікація. Це може відбуватись навіть при фізичному близькому проживанні членів сім'ї. Таке явище описує відомий український соціолог І. Халдей в роботах щодо соціальної адаптації дітей, які опинилися в умовах емоційного відчуження.

3. Соціальна дистантність, яка характеризується відсутністю спільної діяльності, занурення в соціальні ролі, відповідальність за виховання та розвиток дітей. Такі проблеми можуть виникати через трудову міграцію, за якої батьки не можуть брати участь у повсякденному житті дитини або через соціально-економічні проблеми, що обмежують спілкування [18; 20; 54].

До основних причин виникнення дистантних сімей, на думку науковців, належать:

- еміграція або трудова міграція одного з батьків чи всіх членів родини, що призводить до довготривалої відсутності фізичного контакту.
- конфлікти і розлучення, коли батьки більше не проживають разом або спілкуються лише формально.
- проблеми в комунікації і вихованні дітей, коли батьки з різних причин не можуть повноцінно виконувати свої обов'язки по вихованню або займатися життєвими питаннями дитини.
- соціальні фактори, такі як низький рівень життя, бідність, які обмежують можливості для створення здорової родинної атмосфери [18; 20; 54].

Психологічними ознаками дистантної сім'ї, на думку Н. Кулеши, є такі:

- 1) відсутність або значне порушення функціонування принаймні одного елемента в системі сімейних взаємин;
- 2) невідповідність мети дорослих членів родини призначенню сімейної системи;
- 3) дезорганізація сімейних зв'язків, що виявляється у відсутності адекватного розподілу сімейних ролей, неузгодженості цілей і правил у функціонуванні сім'ї як цілісної системи;
- 4) брак активності, спрямованої на задоволення потреб інших членів родини, відсутність спрямованості на розвиток сім'ї і, відповідно, неготовність до змін як у житті кожного окремого члена родини, так і сім'ї загалом;
- 5) низька якість функціонування родини аж до повного невиконання сімейних обов'язків членами родини і, відповідно, незадоволення їх основних потреб [22].

У науковому дискурсі різні підходи до визначення сутності сім'ї зазвичай зосереджуються на функціях, які вона виконує у суспільстві. Серед найбільш значущих виділяють дві ключові: забезпечення біологічної

наступності, тобто продовження роду, та трансляцію культурної спадщини наступним поколінням. У цьому контексті сім'я постає не лише як інституція приватного життя, але й як фундаментальний соціокультурний механізм збереження й передачі цінностей, норм і моделей поведінки, що підтримують цілісність суспільства.

Для дистантних сімей характерні такі ознаки.

1. Низький рівень емоційної підтримки. Відсутність стабільного контакту між членами родини часто призводить до емоційної незадоволеності та проблем із самосприйняттям дітей, особливо коли вони не одержують належної підтримки від батьків.

2. Нерозвинені соціальні зв'язки. Часто дистантні сім'ї не здатні забезпечити стабільну соціалізацію своїх дітей, тому діти можуть почуватися ізольованими, з недостатнім колом соціальних контактів.

3. Відсутність або обмежене батьківське керівництво. Батьки можуть не брати участі у вихованні дітей або надовго відсутні, що негативно впливає на розвиток дітей, особливо в контексті емоційної і соціальної зрілості.

4. Збільшений ризик соціальних та психологічних проблем у дітей. Діти з дистантних сімей можуть мати труднощі у шкільному навчанні, у спілкуванні з однолітками, проблеми з поведінкою, а також підвищений ризик розвитку депресії, тривожності та інших психічних розладів.

В умовах військового конфлікту, таких як війна в Україні, дистантність може стати ще більш вираженою. Війна призводить до масштабної міграції, внутрішньо переміщених осіб, які через різні причини не можуть об'єднатися або відновити нормальне функціонування своїх сімей. Це ще більше погіршує становище дітей, залишених на піклування родичів, часто бабусь і дідусів, які не завжди можуть дати дітям емоційну підтримку або належне виховання.

1.2 Вплив соціальних факторів на розвиток дітей з дистантних сімей

Однією з найгостріших сучасних сімейних проблем, що набуває ознак соціального явища, є виховання дітей у дистантних сім'ях. Унаслідок цього Україна дедалі частіше стикається з проявами нового типу соціального сирітства, що зумовлює необхідність державного втручання й часткового взяття під опіку дітей, які залишилися без належного батьківського нагляду внаслідок тривалого перебування одного чи обох батьків за кордоном. Найбільше у таких, так званих дистантних сім'ях, страждає виховна функція – одна із ключових у сімейному середовищі.

Важливою проблемою, що супроводжує явище міграції, є розрив родинних зв'язків. Діти, які залишені без безпосередньої участі батьків у їхньому житті, втрачають емоційний контакт із ними на тривалий період. Тому у дистантних сім'ях спостерігається трансформація системи дитячо-батьківських відносин: міжособистісні зв'язки поступово формалізуються, натомість акцент зміщується на матеріальну підтримку.

В умовах обмеженої комунікації або її відсутності відбувається відчуження дітей від батьків, що супроводжується втратою взаємної довіри й емоційної близькості. У низці таких родин простежується формалізація або деформація виховного процесу, що може набувати патологічних форм, зокрема, у вигляді психоемоційного насилля над дитиною. Це проявляється через систематичне залякування, приниження, ігнорування базових потреб у любові та підтримці.

Проте батько чи мати, які залишилися з дітьми в Україні, нерідко виявляються психологічно неготовими до самостійного виконання виховних функцій, що призводить до девіантної поведінки: зловживання алкоголем, наркотичними речовинами, соціальне відчуження, занедбання домашнього господарства. Часто спостерігається перекладання відповідальності за

побутові обов'язки на дитину, що лише поглиблює порушення взаєморозуміння та гармонії в родині.

У дистантних сім'ях, коли один або обидва батьки відсутні фізично протягом тривалого часу (через трудову міграцію, інші обставини), процес формування свідомості дитини зазнає суттєвих деформацій, зокрема:

1. Відсутність безпосереднього контакту з батьками позбавляє дитину важливого джерела емоційної підтримки. Недостатній або формальний контакт (через телефон/месенджери) не компенсує відсутність живої взаємодії, що гальмує розвиток емоційної сфери.

2. Дитина може не мати живого прикладу чоловічої або жіночої поведінки, що ускладнює формування гендерної ідентичності. Часто відбувається рольове зміщення: бабуся чи старші брати/сестри частково замінюють батьків, що не завжди дає повноцінну модель наслідування.

3. У фокусі стосунків опиняються фінансові аспекти (гроші, подарунки), а не емоційні зв'язки, що формує у дітей споживацьке ставлення до світу. Це часто веде до зниження мотивації до навчання, до саморозвитку, а іноді й до девіантної поведінки.

4. За відсутності батьків контроль ослаблений. Діти можуть залишатися без нагляду, що сприяє ранньому втягуванню в асоціальні групи, вживанню алкоголю, наркотиків.

5. Дитина, яка не відчуває себе достатньо цінною для батьків, часто формує уявлення про себе як про «покинуту», «непотрібну».

Сім'я є головним чинником формування свідомості дитини, особливо на ранніх етапах розвитку. У дистантних сім'ях цей процес ускладнюється через дефіцит емоційного контакту, зміщення акцентів у вихованні, нестачу прикладу для наслідування.

Діти з дистантних сімей, в яких один або обоє батьків знаходяться на значній відстані через роботу, навчання або інші причини, стикаються з низкою психологічних проблем, які виникають через тривале відокремлення

від одного чи обох батьків. Ці обставини впливають на їх емоційний стан, самооцінку, взаємодію з однолітками й адаптацію до соціальних умов.

Однією з головних психологічних проблем таких дітей є емоційна нестабільність. Відсутність постійного контакту з батьками часто викликає почуття тривоги, страху та невизначеності щодо майбутнього. Особливо це стосується дітей молодшого віку, які не завжди можуть зрозуміти причини відсутності одного чи обох батьків. Вони можуть відчувати себе покинутими або покинутими без емоційної підтримки.

Для багатьох дітей відсутність одного з батьків може стати причиною розвитку комплексу неповноцінності, порушення самооцінки та почуття меншовартості. Вони можуть почуватися непотрібними або неважливими, якщо не відчують постійну підтримку з боку своїх батьків. Зокрема, це стосується дітей, які не мають можливості регулярно спілкуватися з батьками або переживають відсутність фізичної та емоційної близькості.

Діти з дистантних сімей можуть також відчувати себе соціально ізольованими. Вони можуть уникати спілкування з однолітками через низьку самооцінку або відчуття, що вони «інші», оскільки їхні родинні ситуації відрізняються від тих, що є у більшості дітей у школі чи в громаді. Це може призводити до відсутності справжніх друзів, проблем у соціальній адаптації та труднощів у комунікації.

Водночас, діти з дистантних сімей часто змушені рано брати на себе більше відповідальності, а іноді й виконувати дорослі функції, наприклад, допомагати у домашньому господарстві, доглядати за молодшими братами чи сестрами. Названі обставини можуть стимулювати розвиток їхньої самостійності та ініціативи, однак іноді це приводить до перевантаження і стресу, коли на дитину покладаються надмірні обов'язки.

Діти, які виховуються в дистантних сім'ях, часто стикаються з труднощами адаптації до нових умов, зокрема у випадку зміни місця проживання або переміщення в інші сім'ї (наприклад, до бабусі чи дідусі).

Вони можуть переживати складні емоційні стани, такі як депресія або відчуття безпорадності, оскільки не мають змоги звикнути до нових умов.

Відсутність стабільної емоційної підтримки з боку батьків може призвести до розвитку психосоціальних проблем, таких як тривожні розлади, депресія, агресія або поведінкові порушення. Діти можуть виявляти агресію по відношенню до однолітків або навіть до своїх близьких через невирішену внутрішню напругу, що вони переживають через відсутність одного із батьків.

Також відсутність одного із батьків часто призводить до порушення дитячо-батьківських стосунків. Діти можуть відчувати себе відірваними від батька або матері, що може знизити рівень емоційної близькості і довіри. Крім того, якщо батьки не намагаються активно підтримувати контакти через сучасні комунікаційні засоби (веб-камери, месенджери), то може погіршитись ситуація і виникне емоційне відчуження.

Невизначеність і нестабільність сімейних відносин можуть призводити до того, що діти стають більш схильними до розвитку соціальних навичок віртуального спілкування. Вони часто змушені вчитися взаємодіяти з батьками через Інтернет або телефон, що може бути викликом для нормального емоційного розвитку, оскільки відсутня можливість фізичної близькості та неформального спілкування.

Діти з дистантних сімей можуть мати труднощі в навчанні через емоційну нестабільність і стреси, що виникають у них через нестачу стабільної підтримки з боку батьків. Вони не одержують належної уваги в навчальному процесі або не відчують підтримку з боку дорослих у вирішенні труднощів, з якими стикаються в школі.

Отже, діти з дистантних сімей часто мають специфічні психологічні потреби, пов'язані з емоційною підтримкою, стабільністю, а також необхідністю адаптації до нових умов. Підтримка таких дітей повинна бути комплексною і включати як психологічну допомогу, так і соціальну

підтримку, спрямовану на мінімізацію стресових факторів та на забезпечення належної емоційної та соціальної стабільності.

Відсутність одного або обох батьків може мати значний вплив на психоемоційний, соціальний та когнітивний розвиток дитини, особливо в контексті дистантних сімей, коли родичі перебувають далеко один від одного. Це може створювати труднощі у вихованні і забезпеченні належної підтримки.

Відсутність батьківської підтримки та уваги часто викликає у дитини почуття тривоги, стресу, сумнівів у собі, а також відчуття небезпеки та невпевненості. Такі емоційні переживання можуть мати негативний вплив на психічний розвиток і формування самооцінки.

Без присутності одного або обох батьків, дитині складніше проходити етапи соціалізації. Батьки часто є основними моделями для поведінки та розвитку соціальних навичок. Їхня відсутність може призвести до труднощів у взаємодії з однолітками, зниження рівня самооцінки і проблем у встановленні довірчих і гармонійних стосунків.

Відсутність постійної підтримки з боку батьків може погіршити академічні результати дитини. Діти з дистантних сімей часто відчувають зниження рівня успішності в навчанні через обмежений контроль та нестачу допомоги в процесі навчання.

Відсутність батьків може підвищити ймовірність девіантної поведінки у дитини. Це може проявлятися через агресивну поведінку, вживання наркотиків, алкоголю або інших небезпечних форм поведінки. Саме тому важливо забезпечити регулярний зв'язок з дитиною через відеозв'язок, телефонні дзвінки або інші засоби комунікації, щоб підтримувати емоційну близькість. Батьки мають постійно висловлювати свою любов та підтримку, навіть перебуваючи на відстані, надаючи дитині відчуття безпеки і турботи.

Дитина повинна мати можливість активно спілкуватися з однолітками, брати участь у гуртках або інших заходах, що сприяють її соціалізації. Якщо вона переживає емоційні або психологічні труднощі, важливо звертатися до

фахівців, таких як психологи чи соціальні працівники для надання кваліфікованої допомоги.

Одним із вагомих наслідків відсутності одного з батьків у сім'ї є втрата можливості дитиною засвоїти відповідну гендерну роль та модель поведінки. Зокрема, спроби батька, який перебуває на значній відстані, передати хлопчику уявлення про чоловічу ідентичність є неефективними, оскільки у повсякденному житті ця функція частково або повністю виконується матір'ю. Аналогічна ситуація спостерігається у випадках, коли дівчинку виховує лише батько за відсутності матері. Природною потребою дитини є тісний емоційний контакт з обома батьками, і його тривала відсутність призводить до фрустрації базової потреби в любові та безпеці, що, у свою чергу, проявляється у деструктивних формах поведінки: агресивності, роздратованості, тривожності, симптомах замкнутості, підвищеної чутливості та страху [9, с. 287].

Окрім психологічних наслідків, небезпеку становить і формування споживацьких установок серед молоді, яка втрачає мотивацію до навчання та праці, одержуючи регулярну фінансову підтримку від батьків-мігрантів. Так виникає нове соціальне явище – каста молодих утриманців, які, попри працездатний вік, не виявляють прагнення до самореалізації чи професійного розвитку, натомість обирають пасивний спосіб життя. Вибір майбутньої професії у такому середовищі зумовлений передусім матеріальними чинниками, що підсилює прагматичний підхід до життя.

Коли один або обидва батьки виїжджають за кордон на роботу, діти часто переживають емоційну нестабільність, тривожність, почуття самотності та покинутості. Особливо важливою є адаптація дітей до нових умов життя, коли батьки відсутні тривалий час.

Відсутність батьків спричиняє порушення емоційної прив'язаності між батьками і дітьми і впливає на соціальну адаптацію дітей. Адже війна і вимушене переселення, особливо серед цивільного населення, створюють стресові ситуації, що значно впливають на психіку дитини. Розлука з

родиною, втрату звичного середовища, непередбачуваність і страх перед майбутнім – усе це підвищує рівень тривожності та депресії серед дітей.

У разі евакуації переселенці часто втрачають не тільки свої домівки, але й емоційну підтримку з боку родичів. Це призводить до виникнення глибокої травми у дітей, які залишаються розлученими зі своїми близькими. Втрата постійного оточення та звичних соціальних зв'язків посилює психологічне навантаження на дітей і батьків. Тому психологічна підтримка є важливою для адаптації дітей до нових умов.

Під час трудової міграції, вимушеного переселення важливо, щоб батьки могли підтримувати постійний контакт з дітьми (за допомогою телефонних дзвінків, відеозв'язку тощо). Однак навіть таке спілкування не може повністю компенсувати відсутність фізичної присутності батьків, що робить дитину більш уразливою до емоційних потрясінь.

Діти, які залишаються в Україні під опікою родичів, поки батьки працюють за кордоном, часто демонструють ознаки емоційного відчуження, поведінкових порушень та зниженого рівня довіри до дорослих.

Під час економічної кризи люди часто відчують стрес через невизначеність майбутнього. Це може включати страх перед втратою роботи, зниженням доходу або навіть втрату житла. Така нестабільність створює постійний тиск на сім'ю, особливо якщо є діти, яких треба забезпечувати.

Відчуття небезпеки і нестабільності може викликати тривожність у дорослих членів сім'ї. Страх за власне майбутнє та майбутнє своїх дітей є природною реакцією, що може посилюватися відсутністю реальних можливостей для змін. Важливо, що тривожність, особливо у батьків, може бути передана дітям через їхню поведінку та спілкування.

Психологічний тиск, відчуття безсилля через обмежені ресурси та нестачу підтримки може призвести до зростання рівня агресії в сім'ї. Люди можуть ставати менш терплячими один до одного, виникають конфлікти. Крім того, стрес може сприяти емоційному виснаженню, коли в родині

більше уваги приділяється боротьбі за виживання, а не взаємним емоційним потребам.

Коли основна увага спрямована на вирішення нагальних матеріальних питань – пошук роботи, економія коштів, оплата рахунків тощо – час і енергія на підтримку емоційних зв'язків можуть значно зменшитись. Це призводить до того, що сім'ї перестають спілкуватися на глибокому емоційному рівні, і діти можуть відчувати нестачу уваги з боку батьків, які зайняті тільки забезпеченням базових потреб.

Постійний стрес і боротьба за виживання можуть призвести до того, що члени родини починають віддалятися один від одного, уникати емоційних контактів через власні переживання. Це може бути особливо гостро відчутно у родинях, де один із батьків або обидва переживають трудові труднощі або стрес.

В результаті емоційного відсторонення і постійного стресу, діти можуть відчувати, що їхні емоційні потреби і потреби в підтримці не задовольняються. Це може позначитися на їхній психоемоційній стійкості, розвитку соціальних навичок та адаптації в школі.

Отже, економічна криза не тільки порушує фінансову стабільність родини, а й суттєво змінює її внутрішню структуру, впливаючи на розподіл ролей, рівень стресу, емоційний клімат та взаємозв'язки між членами родини. Якщо стресові ситуації не контролюються і не зменшуються через відсутність належної підтримки, вони можуть призвести до серйозних психологічних наслідків як для батьків, так і для дітей. Важливо на таких етапах приділяти увагу емоційній підтримці, як для дорослих, так і для дітей, щоб не допустити погіршення ситуації.

Наслідки дистантності – це, насамперед, послаблення емоційного зв'язку. Коли один або обидва батьки перебувають за кордоном, це призводить до значного послаблення емоційного зв'язку між ними та дітьми, а також між партнерами.

Діти, особливо в ранньому віці, дуже чутливі до фізичного контакту з батьками. Відсутність батька чи матері в повсякденному житті дитини означає відсутність не лише їхньої фізичної присутності, але й обмеження в можливості передавати емоційну підтримку, яка так важлива для нормального розвитку. Вони не можуть фізично висловлювати любов, ніжність, турботу, а також не можуть бути фізично присутніми в моменти дитячих емоційних потреб.

Батьки, навіть якщо вони підтримують постійну комунікацію через інтернет чи телефон, можуть не відчувати емоційного зв'язку з дитиною так, як це було б за фізичної присутності. Це відчуття дистанціювання, зменшення емоційного «тепла» може вплинути на психологічний комфорт дитини.

Батьки, особливо в умовах довготривалої відсутності, можуть не встигати за етапами розвитку дитини, що викликає труднощі у наданні адекватної підтримки на кожному з етапів. Діти почуваються залишеними, що може спричинити зниження самооцінки і навіть депресивні настрої.

Одним із найскладніших аспектів дистантності є проблеми з комунікацією. Взаємодія між членами родини часто обмежується лише телефонними дзвінками чи відеозв'язком, що не дає можливості для повноцінного обміну емоціями, а іноді й для вирішення сімейних питань:

Наявність великої відстані між батьками та дітьми обмежує можливості для реальної взаємодії. Проблеми, які потребують обговорення та вирішення, можуть бути спрощені або ігноруватися, оскільки просто немає можливості для ефективної комунікації в реальному часі.

Коли діти спілкуються з батьками через Інтернет, часто їх уявлення про батьків не відповідає реальності. Відсутність взаємного фізичного спостереження створює певну ідеалізацію образу батька чи матері. Це може викликати відчуття нереальності або надмірної дистанції між батьками і дітьми, що також погіршує емоційну близькість.

Коли комунікація обмежена через Інтернет або телефон, існує ризик для дітей не отримувати чітких відповідей на питання, що їх турбують. Це може призвести до сплутаності та невизначеності щодо батьківських настанов, виховних вимог та сімейних цінностей.

В дистантних сім'ях існують серйозні ризики для збереження стабільності сімейних відносин. Через значну відстань між членами родини, погіршується не лише емоційний зв'язок, але й взаєморозуміння, що може сприяти розвитку токсичних моделей взаємодії:

Часто в дистантних сім'ях виникають конфлікти через різницю у розумінні сімейних обов'язків або невиконання їх через відсутність одного з батьків. Різні очікування, непорозуміння або недостатня підтримка можуть призвести до негативних емоційних реакцій, що підривають стабільність сім'ї.

Якщо один з батьків перебуває далеко, а інший через стрес і виснаження не може виконувати свої виховні обов'язки належним чином, це може призвести до створення токсичних моделей взаємодії. Наприклад, дитина може сприймати відсутність батька як недостатню увагу, а у батьків може з'явитися почуття провини, що також посилює напруження в родині.

Тривала відсутність одного з батьків може призвести до серйозних змін у стосунках між партнерами. Вони можуть почати відчувати себе більш відокремленими один від одного, що послаблює зв'язок і почуття відповідальності за сім'ю. Це може призвести до розпаду стосунків або розлучення, особливо якщо спільне ведення господарства і виховання дітей стає проблематичним.

Отже, дистантність у сім'ї – не тільки фізична відстань, а й емоційна відстань, що поступово зростає, коли батьки або партнери змушені бути відсутніми через роботу, навчання чи інші причини. Названі обставини призводять до послаблення емоційних зв'язків, погіршення комунікації, а також створює ризики для розвитку токсичних моделей взаємодії, що може спровокувати серйозні сімейні кризи. Ключовим завданням фахівців

соціальної сфери разом із педагогами у таких ситуаціях є підтримка регулярної і щирої комунікації, а також увага до емоційних потреб усіх членів родини, аби не допустити погіршення відносин і запобігти розриву сімейних зв'язків.

Зовнішні чинники також мають великий вплив на функціонування родини, адже вони визначають умови, у яких функціонує сім'я.

До основних зовнішніх чинників, що можуть впливати на родину, можна віднести:

1. Економічні умови. Економічна нестабільність, безробіття, бідність, кризові явища в економіці впливають на фінансове становище родини, що може призводити до стресу та напруження в стосунках. Зниження рівня доходу або трудова міграція одного з батьків може спричиняти труднощі у виконанні батьківських обов'язків, погіршення емоційної атмосфери в родині, а також викликати соціальну ізоляцію родини.

2. Соціальні фактори. Зміни в соціальному середовищі, такі як урбанізація, зміни в суспільних нормах і цінностях, еміграція, зміни в освітніх і соціальних політиках держави, можуть трансформувати традиційні уявлення про роль родини. Наприклад, збільшення числа розлучень, відсутність стабільних соціальних зв'язків може призводити до порушення родинної стабільності та викликати ускладнення в вихованні дітей.

7. Психологічні і культурні чинники. Зовнішні соціально-культурні впливи, такі як медіа, стандарти краси, соціальні мережі, впливають на психоемоційну атмосферу в родині. Це може спричиняти стрес або нереалістичні очікування щодо ролей у родині, що може викликати напруженість між партнерами, батьками і дітьми. Вплив культури та суспільства також може призвести до змін у взаємодії поколінь і сімейних стосунках.

3. Кризи і катастрофи (природні, соціальні, політичні). Природні катастрофи, економічні кризи, політичні нестабільності (як, наприклад, війна або епідемії) можуть змінити саму основу родинної динаміки. В умовах

стресу, емоційного напруження, відсутності ресурсів та підтримки, сім'ї можуть зазнавати серйозних змін у своїй структурі, функціях і ролях [18; 20; 54].

У кризових ситуаціях, коли сім'я опиняється в стресовому стані через зовнішні або внутрішні чинники, підтримка з боку держави, громад і психологів є надзвичайно важливою для збереження стабільності та емоційної гармонії. Розглянемо, чому така підтримка необхідна і які механізми її реалізації існують.

Підтримка на рівні держави може бути на різних рівнях

1. Соціальна допомога. Держава повинна забезпечити сім'ї, особливо в кризових ситуаціях (економічна криза, війна, міграція), соціальними виплатами, матеріальною допомогою, доступом до медичних і психологічних послуг.

2. Законодавча підтримка. Розроблення і введення законів, які підтримують батьків (особливо одиноких), дітей, сім'ї, які зазнали кризи. Це включає в себе захист прав дітей, можливість тимчасової опіки, гарантування прав на доступ до освіти, медичних послуг.

3. Програми психологічної допомоги. Державні програми надання психологічної підтримки, зокрема в умовах кризових ситуацій, можуть допомогти сім'ям, які переживають стрес або травму [18].

На рівні громад можуть створюватися ініціативи, що допомагають сім'ям, які потрапили в кризові ситуації. Наприклад, волонтерські групи, благодійні організації, соціальні проекти, що надають допомогу в матеріальному, психологічному або юридичному плані.

Для сімей, що переживають труднощі (розлучення, втрата роботи, міграція), органи місцевого самоврядування можуть забезпечити підтримку через соціальних працівників, психологів, а також сприяти організації зустрічей з іншими родинами, що переживають подібні ситуації.

Психологічна допомога є надзвичайно важливою для збереження емоційної стабільності в сім'ї, особливо в періоди кризи. Фахівці, які

працюють з сім'ями, допомагають розв'язувати конфлікти, покращувати комунікацію, відновлювати емоційний зв'язок між батьками та дітьми.

Тренінги і групи підтримки сприяють розвитку навичок управління стресом, покращенню сімейних відносин, а також надають підтримку батькам у кризових ситуаціях, наприклад, у разі трудової міграції або втрати одного з батьків. Психологічні курси, вебінари й освітні програми допомагають батькам краще розуміти емоційні потреби дітей, навчають, як взаємодіяти з ними в умовах стресу, зберігати стабільність родини.

Отже, зовнішні чинники, зокрема, економічні, соціальні і політичні, значною мірою впливають на динаміку сім'ї. Вони можуть призводити до стресових ситуацій, змінювати ролі і функції членів родини, а також послаблювати емоційні зв'язки. Тому підтримка родин у кризових умовах є важливою складовою їхньої стабільності і благополуччя.

Система підтримки має включати допомогу з боку держави, громад, а також кваліфіковану психологічну підтримку, яка дозволить не лише зберегти родину, але й сприяти її розвитку в умовах складних обставин.

Особливе занепокоєння викликає тенденція, за якої повні дистантні сім'ї поступово трансформуються у неповні або неблагополучні [1, с. 5]. Зокрема, діти, що залишаються без матерів, демонструють низьку успішність у навчанні, недостатню соціальну адаптованість, порушення психоемоційного розвитку, погіршення стану здоров'я. У низці випадків ці діти зазнають стигматизації та маргіналізації у шкільному й соціальному середовищі.

Про глибину кризи у середовищі дистантних сімей свідчить також той факт, що значна частина дітей опиняється у школах-інтернатах чи дитячих будинках через занедбаність і бездоглядність. Деякі з них, залишившись без будь-якого піклування, поповнюють ряди так званих «дітей вулиці». Цей феномен отримав у науковій літературі назву «психологічне сирітство», що відображає не фізичну втрату батьків, а їх емоційну і виховну відсутність.

Діти, які виховуються в дистантних сім'ях, часто переживають гостре емоційне напруження, пов'язане з відсутністю батьків, що проявляється у формі тривожності, страхів, самотності, а також надмірного самоствердження або девіантної поведінки. Такі труднощі посилюють конфліктність у стосунках як з однолітками, так і з педагогами. Нерідко змінюється ставлення до навчального процесу, що проявляється у зниженій мотивації, байдужості, конфліктах з учителями. Освітні труднощі мають накопичувальний характер, і наслідки стають помітними з часом, що ще більше ускладнює їх корекцію.

Дистантність у сім'ї – не лише географічна розлука, а й ризик емоційної дистанції, порушення традиційних виховних моделей і зростання відповідальності на інших членів родини (наприклад, бабусю, дідуся або старших дітей). У таких умовах особливої ваги набуває системна соціально-педагогічна підтримка дитини.

Соціальний педагог є ключовою ланкою у вихованні дитини в дистантній сім'ї. Тому саме він має постійно моніторити психоемоційний стан дитини, бути посередником між сім'єю та навчальним закладом, організовувати індивідуальні і групові форми роботи. Також важливо проводити профілактичну роботу щодо попередження девіацій (асоціальної поведінки) та допомагати в розбудові комфортного середовища навколо дитини.

1.3 Соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з дистантних сімей

Для ефективного визначення принципів і змісту, методів і форм роботи соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей важливо враховувати різні наукові підходи.

Антропологічний підхід передбачає комплексне використання знань із різних наук про сім'ю та особистість як предмет соціального виховання.

Соціально-педагогічна діяльність в рамках цього підходу має бути спрямована на формування відповідального та свідомого батьківства, гармонійних стосунків у родині, розвиток життєвих умінь членів сім'ї, почуття єдності та приналежності до родини.

Важливо, щоб кожен член сім'ї усвідомлював свою роль у родинному житті, свої потреби, інтереси та мету, а також вмів співвідносити їх із потребами родини. Соціально-педагогічна діяльність має на меті як навчання батьків і дітей правильному будуванню сімейних стосунків, так і вплив на сімейне середовище через педагогізацію як мікро-, так і макросередовища. Важливо вивчити проблеми конкретної сім'ї, а також типові проблеми українських родин, що дозволить знайти ефективні способи їх вирішення і запобігання. Основним принципом антропологічного підходу є увага до внутрішнього світу сім'ї і природовідповідність її дій.

Особистісний підхід фокусує увагу на правах і обов'язках кожної особистості в сім'ї, її інтересах і створенні умов для їх реалізації. Ураховуються досвід родини, її традиції, моделі сімейного виховання та цінності. Цей підхід передбачає формування особистості члена родини, який визнає свою цінність та цінність інших членів сім'ї, поважає вибір кожного, але також відповідає за свої дії та допомагає іншим. У рамках особистісного підходу основним принципом є індивідуальний підхід до кожної сім'ї та її членів.

Діяльнісний підхід наголошує на обов'язковій участі сім'ї в процесі розв'язання її проблем, що сприяє її розвитку та згуртуванню. Ця робота включає такі етапи: усвідомлення сім'єю своїх проблем, мотивацію до їх вирішення у співпраці з соціальним педагогом, формулювання мети співпраці, вибір засобів для її досягнення, реалізацію дій та оцінку результатів. Основним принципом діяльнісного підходу є соціальне виховання через діяльність і взаємодію.

Ресурсний підхід акцентує увагу на виявленні та використанні існуючих ресурсів для вирішення проблем сім'ї, що включає діагностику

ресурсів сім'ї, громади, суспільства та їх організацію на підтримку родини. Важливим аспектом цього підходу є мотивація сім'ї до отримання допомоги, лобювання її інтересів та прав, створення позитивного соціального оточення, що сприятиме розв'язанню проблем родини. Соціально-педагогічна діяльність передбачає взаємодію з різними установами та організаціями, в яких пріоритетом є права та інтереси сім'ї. Основним принципом ресурсного підходу є активізація потенціалу особистості, сім'ї та суспільства для вирішення проблем дитини.

Аксіологічний підхід фокусується на цінностях, що є основою роботи соціального педагога з сім'єю. Зокрема, в рамках цього підходу підкреслює важливість формування ієрархії цінностей: біологічних (збереження умов життя), соціальних (право на сімейне життя, громадянські права) та духовних (професійна етика й альтруїзм), акцентує увагу на цінності самої сім'ї, її членів, їх взаємодії з педагогом.

Гуманістичний підхід базується на повазі до прав і гідності кожного члена сім'ї. В рамках цього підходу підкреслюється створення позитивного образу сім'ї як ідеалу для розвитку, а також надання підтримки на різних етапах криз, стимулювання сім'ю до саморозвитку і самопомоги, даючи їй можливість проявляти ініціативу в розв'язанні власних проблем

Компетентнісний підхід передбачає високий професіоналізм соціального педагога в розумінні проблем сім'ї та визначенні шляхів їх вирішення. Важливо, щоб сім'я була залучена до процесу ухвалення рішень і навчалась самостійно вирішувати свої проблеми. Соціальний педагог має не нав'язувати рішення, а підтримувати та допомагати в досягненні самодостатності.

Культурологічний підхід акцентує увагу на врахуванні культурних особливостей родини, зокрема, національних, побутових та соціокультурних факторів. В рамках цього підходу підкреслюється повага до культури родини та її мікросередовище, а також сприяє розв'язанню проблем через відповідність культурним традиціям і вплив на суспільні норми.

Системний підхід розглядає сім'ю як соціальну систему, в якій кожен елемент (член родини) взаємодіє з іншими. Важливо, щоб соціальний педагог використовував системний підхід для оптимізації впливу на сім'ю, беручи до уваги зовнішні та внутрішні фактори.

Акмеологічний підхід спрямований на розвиток сім'ї та досягнення її «акме» - найвищої точки благополуччя і самореалізації. Важливо, щоб соціальний педагог допомагав родині та її членам досягти максимальної самодостатності, підтримуючи їх у прагненні до саморозвитку, оптимізму і позитивного ставлення до життя.

Синергетичний підхід орієнтований на інтеграцію різних методів та підходів для досягнення результату. Цей підхід підкреслює важливість відкритості до нових ідей, можливість прогнозування етапів розвитку родини та залучення її потенціалу до розв'язання проблем.

До принципів соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей належать такі:

1. Принцип індивідуального підходу, що передбачає визначення унікальних потреб та ресурсів кожної дитини, з урахуванням її вікових, психологічних та соціальних особливостей.

2. Принцип комплексності, який вимагає залучення різноманітних методів і форм роботи для забезпечення всебічного розвитку дитини та підтримки її емоційного стану.

3. Принцип конфіденційності, що враховує забезпечення захисту особистої інформації дітей та їхніх сімей, створення довірчої атмосфери для відкритого спілкування.

4. Принцип партнерства, який акцентує увагу на співпраці з батьками, педагогами та іншими фахівцями для досягнення спільних цілей у вихованні та розвитку дитини.

5. Принцип адаптивності, що вимагає гнучкого реагування на зміни в життєвих обставинах дитини та її сім'ї, коригування планів роботи відповідно до нових умов.

У зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей входять такі напрями:

1. Психологічна підтримка. Вона передбачає проведення індивідуальних та групових консультацій для зниження рівня стресу, тривожності та розвитку емоційної стійкості.

2. Педагогічне консультування, що має на меті надання рекомендацій щодо організації навчального процесу, розвитку самостійності та відповідальності.

3. Соціальна адаптація. Вона сприяє інтеграції дитини в нове соціальне середовище, розвиток комунікативних навичок та соціальних компетенцій.

4. Підтримка сімейних зв'язків передбачає організацію заходів, що спрямовані на зміцнення емоційних зв'язків між дитиною та її батьками, навіть за умов фізичної відстані.

До методів соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей, на думку, дослідників, належать такі:

1. Консультування, зокрема, індивідуальні та групові сесії, спрямовані на вирішення конкретних проблем дитини та її сім'ї.

2. Арт-терапія, що передбачає використання творчих методів (малювання, ліплення, музика) для вираження емоцій та подолання психологічних бар'єрів.

3. Казкотерапія має на меті створення й аналіз казок як способу розв'язання внутрішніх конфліктів та розвитку уяви.

4. Ігрові методи, зокрема, рольові ігри та соціодрама для відтворення соціальних ситуацій та розвитку соціальних навичок.

5. Психодіагностика передбачає використання тестових методик для оцінки емоційного стану та особистісних характеристик дитини.

6. Соціальний супровід є способом надання підтримки у вирішенні побутових, правових та соціальних питань.

Серед форм соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей можемо виокремити:

1. Індивідуальні заняття як особисті сесії з дитиною для вирішення конкретних питань та надання підтримки.
2. Групові заняття через організацію колективних сесій, що спрямовані на розвиток соціальних навичок та взаємодії між дітьми.
3. Онлайн-консультації передбачають використання цифрових платформ для проведення консультацій з дітьми й їхніми батьками.
4. Тренінги та семінари, що відбуваються через організацію навчальних заходів для розвитку певних навичок та знань.
5. Психологічні ігри та вправи для зниження стресу і розвитку емоційної компетентності.
6. Групи підтримки, що передбачають створення спільнот для обміну досвідом і підтримки між дітьми з дистантних сімей.

Застосування цих принципів, методів та форм дозволяє соціальному педагогу ефективно працювати з дітьми з дистантних сімей, сприяючи їхньому всебічному розвитку та адаптації до нових умов.

Ці підходи та принципи створюють основу для ефективної роботи соціально-педагогічної з сім'ями, зокрема, з дистантними сім'ями. Вони сприяють не лише допомозі в розв'язанні проблем, але й підтримці та розвитку родини на шляху до самостійності і благополуччя.

Завдання соціально-педагогічної діяльності формуються на основі виявлених проблем та потреб дітей, що належать до дистантних сімей. Їх вирішення вимагає інтеграції виховних впливів на дитину у рамках освітнього процесу; формування у дітей об'єктивної самооцінки, життєвих планів та здійснення профорієнтації; виявлення порушень прав дітей та їх захист; корекції поведінки дитини; проведення домашніх візитів для вивчення умов її життя, виховання та розвитку; правової просвіти щодо прав дітей, зокрема у контексті соціального оточення, що забезпечує опіку над дітьми мігрантів.

Педагогічна діяльність з дітьми з дистантних сімей, їх батьками та соціальним оточенням фактично виконує компенсаторну функцію щодо залишкової моделі соціальної політики, яка сприяє виїзду батьків на заробітки, що веде до дистантності сімей. Цю діяльність можна розглядати як психолого-педагогічну модель соціальної політики, що реалізується в конкретних випадках.

Звісно, заклади освіти не можуть повною мірою вирішити всі проблеми сімей, але вони здатні зменшити негативні наслідки цих проблем і запобігти виникненню додаткових труднощів, які дистантні сім'ї часто не помічають або вважають незначними. Тому доцільно спрямовувати зусилля на попередження проблем дітей через такі основні напрями:

1. Первинна профілактика проблем у дистантних сім'ях (підвищення обізнаності щодо проблем дітей мігрантів, прав дітей, відповідальності батьків, формування сімейних цінностей та відповідального батьківства, пропагування позитивних прикладів сімейного життя, забезпечення ресурсів для задоволення потреб сім'ї).

2. Вторинна профілактика проблем у дистантних сім'ях, коли батьки планують виїзд на заробітки і мають намір співпрацювати з педагогами для зменшення негативного впливу на дітей в майбутньому. Важливим є зміцнення сім'ї, навчання вираження почуттів та активному слуханню.

3. Третинна профілактика, яка включає допомогу дітям, що залишаються без батьків, ізолюючи їх від негативних впливів та сприяючи їх позитивній соціалізації через навчання та дозвілля.

4. Соціально-педагогічний супровід, зокрема патронаж дітей та їх оточення під час від'їзду батьків: спільна робота педагогів, соціальних служб та інших зацікавлених осіб для подолання серйозних проблем у різних сферах життя дитини.

5. Реабілітація дитини та її сім'ї після повернення батьків, відновлення взаєморозуміння та розв'язання проблем, що виникли за час

відсутності батьків, адже саме батьки мають право і обов'язок захищати інтереси своїх дітей [32].

Соціально-педагогічні методи роботи з дітьми в дистантних сім'ях передбачають обґрунтовані і взаємопов'язані дії фахівців, що спрямовані на вплив на клієнта (сім'ю або особистість) для досягнення мети соціального виховання та захисту прав сім'ї і дитини.

В роботі соціального педагога можуть бути використані методи, що забезпечують підтримку та корекцію поведінки дітей, допомогу в розв'язанні проблем і розвитку позитивних якостей. Так, метод «вибуху» (А. Макаренко) застосовується для швидкої зміни негативних поведінкових стереотипів, а методи «перенавчання», «реконструкції» та «переключення» зорієнтовані на корекцію і розвиток позитивних звичок і поведінки [25].

Зазначена діяльність вимагає комплексного підходу та співпраці між різними інститутами й органами, що займаються соціальним захистом і підтримкою дітей мігрантів з дистантних сімей. Важливою є також організація профілактичної роботи на різних етапах та за різними напрямками діяльності, що сприяє покращенню соціалізації дітей та забезпеченню їхніх прав.

А. Макаренко вважав, що зміна духовного світу особистості еволюційним шляхом є доволі складною та малоефективною як для вихователя, так і для вихованця. Він підкреслював, що метод «вибуху» передбачає переживання особистістю «катастрофи всередині себе», що перешкоджає їй можливості розмірковувати, зважувати, або хитрувати. Цей метод полягає у доведенні особистості до межі конфлікту з колективом, при цьому ставиться чітке питання: залишити колектив після критики або змінити себе, завоювати повагу та авторитет. За умов несподіваного виникнення конфліктної ситуації особистість змушена ставити перед собою питання: як діяти далі? В результаті таких ситуацій у вихованця може виникнути незадоволення собою, відраза до попереднього способу життя та прагнення змінити себе [25].

Проте цей метод ефективний лише у сильному і згуртованому колективі та може застосовуватися рідко, в умовах реального життя, разом з іншими методами виховного впливу. Основними прийомами цього методу є доведення до абсурду негативної лінії поведінки дитини та нагнітання негативних переживань до межі, що призводить до руйнування негативних якостей особистості. Після цього слід використовувати інші методи, які допоможуть формувати нову свідомість та поведінку.

Метод перенавчання базується на методі переконання, закріплюючи його результатами. Він спрямований на ліквідацію поганих звичок, відучування від негативних дій та формування позитивних звичок. Важливо, щоб процес перенавчання не включав нав'язування волі вихователя, що може призвести до нервового зриву або протилежної реакції. Крім того, вимагати миттєвої відмови від поганих звичок є непродуктивним. Для цього необхідно створити чіткий режим, демонструвати позитивні приклади та надавати поради щодо поведінки у конкретних ситуаціях. Метод вимагає послідовності, дисципліни і систематичності.

Метод реконструкції, застосований і обґрунтований А. Макаренком, передбачає відновлення позитивних якостей особистості, збереження здорової основи характеру вихованця при перевихованні.

Антон Семенович наголошував на тому, що педагог має вірити в позитивні аспекти особистості вихованця, оскільки лише на цій основі можна виправити його поведінку. Важливим є пошук точки опори в душі вихованця, яка стане основою для змін. Позитивні якості необхідно активно заохочувати, а негативні – піддавати критиці [25].

Метод переключення передбачає зміну сфери діяльності вихованця, переміщаючи його активність у соціально значущу сферу на основі використання його наявних позитивних якостей. Цей метод є ефективним за умови уважного вивчення особистості вихованця, його взаємин у колективі та постійного контролю за його діями. Одним із важливих елементів буде

створення виховних ситуацій, які сприятимуть формуванню правової поведінки.

Методи соціальної роботи з дітьми та сім'ями, засновані на соціально-педагогічному впливі, включають такі прийоми, як підтримка, безпосередній вплив, рефлексія та зміна ролі.

Метод підтримки сприяє зниженню рівня занепокоєння, підвищенню самооцінки та формуванню більш конструктивного ставлення до себе у вихованця. Безпосередній вплив здійснюється через спонукання до певної поведінки за допомогою порад, вимог та рекомендацій, а також через більш радикальні заходи, якщо це необхідно.

Метод рефлексії полягає у стимулюванні вихованця до аналізу своєї ситуації, оцінки власної поведінки, взаємодії з іншими людьми, а також причин проблем у взаємодії. Рефлексія допомагає виявити розлади, а також сприяє переоцінці минулого досвіду, що є важливим етапом у зміні поведінки.

Форми соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей визначаються цілями, завданнями і конкретними умовами. Вони можуть бути індивідуальними, груповими або масовими, залежно від кількості учасників, а також одноразовими чи постійними. Вибір форми також залежить від тривалості заходів (від короткострокових до довготривалих), їхньої спрямованості на вирішення конкретних або комплексних проблем.

Отже, методи соціально-педагогічної роботи є різними і повинні застосовуватися з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців та конкретних ситуацій, щоб забезпечити ефективний вплив на зміну їх поведінки та розвитку.

Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей вимагає застосування комплексного підходу, оскільки ці діти часто стикаються з емоційними та соціальними проблемами. Стратегії можуть варіюватися в залежності від конкретної ситуації.

Найбільш ефективними є такі:

1. Індивідуальний підхід, що передбачає глибоке розуміння кожної дитини та її унікальних потреб. Соціальний працівник або педагог повинен бути готовий працювати з кожним учнем окремо, щоб виявити його емоційні та соціальні труднощі, а також розвивати стратегії для їх подолання. Індивідуальний підхід дозволяє створити атмосферу довіри, де дитина відчуває підтримку та розуміння.

2. Взаємодія з родиною. Оскільки діти з дистантних сімей часто переживають проблеми у взаємостосунках з батьками, важливо залучати їх до педагогічного процесу. Це може включати регулярні консультації з батьками або іншими членами родини, робота з якістю сімейних стосунків і розвиток навичок ефективної комунікації в родині.

3. Психологічна підтримка. У роботі з дітьми з дистантних сімей важливим є надання психологічної підтримки. Це може бути робота з психологами або соціальними педагогами, які допомагають дітям розібратися в своїх емоціях, навчитися справлятися з почуттям самотності, тривоги та невпевненості.

4. Розвиток соціальних навичок. Зважаючи на те, що діти з дистантних сімей можуть мати труднощі в соціальній взаємодії, важливо акцентувати увагу на розвитку їхніх соціальних навичок. Це включає навчання взаємодії з однолітками, розвиток емоційної інтелігентності, навчання подоланню конфліктів і навичок співпраці.

5. Когнітивно-поведінковий підхід. Цей підхід передбачає зміни в поведінці та розумінні дитини через роботу з її переконаннями, уявленнями і моделями поведінки. Когнітивно-поведінкова терапія може допомогти дітям змінити їхні негативні думки і ставлення до себе, підвищити самооцінку і впевненість [32].

Роль педагогічного працівника в підтримці дітей з дистантних сімей є надзвичайно важливою, оскільки саме він є основною фігурою, яка допомагає дитині адаптуватися до соціуму та підтримує її в складні моменти.

Розглянемо основні напрями роботи соціального педагога.

1. Психологічна підтримка й емоційне втручання

Соціальний педагог є першою особою, до якої дитина може звернутися за підтримкою. Важливо, щоб він був уважним до емоційних сигналів дитини та зміг своєчасно виявити стресові ситуації чи симптоми депресії. У цьому контексті соціальний педагог може стати емоційною підтримкою, створюючи безпечне середовище для дитини.

2. Формування довіри та відкритості

Для дітей з дистантних сімей, у яких часто є проблеми в комунікації з батьками, важливою є роль соціального педагога у створенні атмосфери довіри. Він може стати людиною, до якої дитина звертається за порадою або допомогою. Це вимагає від соціального педагога відкритості, чесності та здатності слухати.

3. Спостереження та діагностика

Соціальний педагог також виконує роль спостерігача за поведінкою та емоційним станом дитини. Важливо відзначити зміни в поведінці учня, які можуть свідчити про проблему вдома (наприклад, агресія, замкнутість, погіршення успішності). Тому соціальний педагог має бути готовим до раннього виявлення таких ознак і направлення дитини на консультацію до психолога.

4. Розвиток соціальних і комунікативних навичок

Діти з дистантних сімей можуть мати проблеми в побудові здорових соціальних відносин. Соціальний педагог може сприяти розвитку таких навичок через роботу в групах, проведення тренінгів, рольових ігор та інших методик, що стимулюють спілкування і взаємодію з однолітками.

5. Співпраця з іншими фахівцями

Соціальний педагог працює не тільки з дитиною, а й у співпраці з іншими фахівцями: педагогами, психологами, соціальними працівниками, консультантами. Важливо, щоб він був частиною команди підтримки, і він міг направляти дитину до відповідних фахівців для більш глибокої допомоги.

6. Створення позитивного навчального середовища

Соціальний педагог має створювати атмосферу підтримки та інклюзивності, коли дитина відчуває, що її потреби важливі. В умовах школи або освітнього закладу важливо знижувати рівень стресу, підтримувати дітей і надавати можливості для особистісного розвитку. Це може бути як у формі навчальних заходів, так і позакласних активностей.

Діти з дистантних сімей часто переживають складні емоційні і психологічні труднощі, що вимагають комплексної підтримки. У таких випадках ефективна взаємодія між різними фахівцями – соціальними працівниками, педагогами, психологами та іншими професіоналами – є ключем до успішної підтримки дітей.

Для дітей з дистантних сімей фахівці соціальної сфери можуть допомогти в організації зустрічей з батьками, якщо це необхідно для покращення емоційного клімату в сім'ї.

Школа має вирішальне значення в процесі соціалізації дітей. Педагоги можуть бути першими, хто помітить зміни в поведінці дитини, пов'язані з труднощами в родині. Важливо, щоб школа мала систему підтримки таких учнів. Це може бути спеціалізована педагогічна допомога, додаткові консультації або зміна методик навчання для таких дітей. Педагоги мають працювати в команді з психологами та соціальними працівниками для визначення та вирішення потреб дітей.

Найефективніша робота з дітьми з дистантних сімей здійснюється тоді, коли фахівці різних напрямів працюють разом. Це вимагає від фахівців здатності до міждисциплінарної співпраці. Важливо, щоб соціальні педагоги, психологи та інші фахівці мали можливість разом навчатися, розвивати навички командної роботи і підтримки дитини з різних аспектів – емоційної, соціальної та навчальної.

Отже, для ефективної роботи з дітьми з дистантних сімей важливо, щоб усі залучені фахівці діяли як єдина команда, в якій кожен виконує свою роль у підтримці дитини. Тому важливо застосувати комплексний підхід до

розв'язання цієї проблеми, міждисциплінарна співпраця та безперервна підготовка фахівців для роботи з такими дітьми. Це вимагає не лише знань і навичок, але й великої чуйності, готовності підтримати дитину та її родину в складних ситуаціях, сприяти подоланню соціальних і емоційних бар'єрів, щоб дитина могла розвиватися і відчувати себе впевненою в себе і в своїх силах.

Висновки до розділу

У першому розділі роботи було здійснено аналіз теоретичних засад соціально-педагогічної роботи з дітьми, які виховуються у дистантних сім'ях.

Зокрема, визначено поняття дистантної сім'ї як сім'ї, члени якої тривалий час із різних причин проживають на відстані один від одного, сім'ї, де взаємодія між батьками та дітьми зведена до мінімуму через фізичну або емоційну відстань.

Через різні несприятливі політичні, соціальні й економічні умови в останні десятиліття цей тип сімей значно розширився за чисельністю.

Особливо багато утворилося дистантних сімей через масовий виїзд населення на заробітки за кордон та через війну.

Дистантність сім'ї є важливим фактором, що впливає на емоційний і соціальний розвиток дитини, створюючи специфічні умови для її розвитку.

Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей має бути спрямована на налагодження емоційного контакту, підтримку комунікації та стабілізацію соціальних зв'язків дитини.

Важливо застосовувати індивідуальний підхід до кожної дитини, орієнтуючись на її емоційний стан, соціальні потреби та можливості відновлення родинних стосунків.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИСТАНТНОСТІ НА ЕМОЦІЙНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

2.1 Організація та проведення дослідження

Емпірична робота виконувалася на базі Комунального закладу загальної середньої освіти «Початкова школа 4 Хмельницької міської ради». В дослідженні приймало участь 40 респондентів, учні 3-4 класів, віком від 8 до 10 років.

Виходячи з цілей і завдань дослідження, ми використовували такі методи:

- спостереження;
- бесіда, інтерв'ю;
- анкетування, тестування;
- вивчення й аналіз документації (соціально-психологічна карта дитини, щоденники спостережень);
- оброблення й інтерпретація даних (узагальнення, систематизація та опис одержаних результатів).

Діагностичний інструментарій соціального педагога, окрім психологічних методик, включає в себе аналіз документації: звіти, довідки, таблиці, медичні карти тощо, ті документи, що є в наявності в будь-якому навчальному закладі, а також специфічні методи соціальної роботи: метод соціальної біографії родини, особистості, соціальна історія мікрорайону, діагностика соціального середовища.

Метод аналізу документів – один з найбільш поширених у соціально-педагогічній діяльності.

Документи мають такі підвиди:

- особистісні і безособистісні;

- офіційні і неофіційні;
- на первинні і вторинні. Первинні одержують внаслідок спостереження або опитування; вторинні – узагальнюють результати первинних.

Метод аналізу документів дозволяє, за необхідності, швидко отримати дані щодо учасників експерименту, однак, слід враховувати у своїй діяльності, що окремі види інформації швидко застарівають і потребують періодичного уточнення.

Метод спостереження використовується для зовнішніх проявів поведінки дитини без втручання у її дії. Систематична ретельна фіксація вчинків, поведінкових реакцій, висловлювань виявляє реальні особливості особистості та можливі закономірності її формування.

Під час спостереження ми з'ясовували індивідуальні особливості дітей з дистантних сімей, їх манеру будувати відносини з оточуючим середовищем, наявність соціально-психологічних проблем як наслідок відхилень індивідуального розвитку; виявляли соціальне оточення учасників експерименту та його вплив на їх самореалізацію.

Бесіда – це метод одержання і безпосереднього коригування інформації в процесі безпосереднього спілкування. З метою уточнення висновків спостереження проводилися бесіди та інтерв'ю з дітьми, їх однолітками, батьками та вчителями.

Варто зазначити, що оцінки педагогів відрізнялися суб'єктивністю: вчителі робили висновки щодо впливу дистантності на емоційний розвиток учасників експерименту, в основному, з оцінок успішності або неуспішності зі свого предмету.

Метод інтерв'ю передбачає заздалегідь підготовлені питання кожному конкретному респонденту. Під час інтерв'ювання використовувався розмовний стиль спілкування, утворюючи звичне для респондентів середовище, враховували їх можливості, часовий фактор, не було впливу третіх осіб.

Анкетування – метод збору інформації шляхом письмового опитування респондентів. За змістом кожна анкета охоплювала лише певну проблему.

У процесі дослідження використовувалися запитання щодо:

- фактів свідомості: виявлення думок, очікувань, планів на майбутнє;
- фактів поведінки: вчинки, дії, результати будь-якої реакції.

Аналіз результатів анкетування педагогів і вихователів показав, що вони володіють даними про взаємодію з дітьми з дистантних сімей в освітньому середовищі, а також про методи їх підтримки й адаптації. Адже педагоги і вихователі є безпосередніми учасниками освітнього процесу і мають можливість спостерігати за дітьми в різних ситуаціях, включаючи їх емоційний стан, поведінку та взаємодію з однолітками та вчителями.

Так, у своїх відповідях на питання анкети педагоги змогли розповісти, наскільки діти з дистантних сімей одержують емоційну підтримку в освітньому середовищі:

- чи наявна підтримка з боку вчителів, соціальних педагогів або інших дорослих;
- наскільки діти почуваються комфортно у навчальному середовищі;
- чи відбувається соціальна взаємодія дітей у класі та на перервах (чи є у дитини друзі, чи є прояви соціальної ізоляції).

Завдяки анкетуванню ми з'ясували, що є певні труднощі у соціальній адаптації дітей, зокрема, проблеми в комунікації з однолітками; виявили проблеми поведінки такі, як: агресія, замкнутість, або, навпаки, надмірна залежність від дорослих, оцінили рівень мотивації до навчання та активності в класі, спостереження за рівнем тривожності або депресивних симптомів, що пов'язані з умовами життя в дистантних сім'ях або впливом війни.

Педагоги поділилися інформацією про те, як сімейна ситуація впливає на поведінку й емоційний стан дитини, чи часто дитина відсутня на заняттях або має проблеми з виконанням домашніх завдань; як дитина ставиться до

навчального процесу в цілому: чи є у неї інтерес до навчання, чи є проблеми з концентрацією уваги, Також вони розповіли про свої враження щодо потенційних ознак стресу або депресії, що можуть бути пов'язані зі складними сімейними умовами.

Анкетування педагогів допомогло нам оцінити, наскільки ефективно працюють педагоги, психолог та інші працівники навчального закладу з дітьми з дистантних сімей, як вони оцінюють надану підтримку, чи відчувають вони, що діти одержують достатньо допомоги; чи існують спеціальні програми або ініціативи, що спрямовані на підтримку таких дітей; чи є у педагогів спеціальні навички для роботи з дітьми, які переживають стрес чи емоційну нестабільність.

Педагоги у відповідях на питання анкети розповіли про психологічні та соціальні проблеми дітей, що можуть залишатися непоміченими на індивідуальних консультаціях, зокрема: ознаки посттравматичного стресу, депресії або тривожності, проблеми взаємодії з однолітками чи педагогами, поведінкові проблеми, що можуть бути спричинені відсутністю стабільності вдома або внаслідок переживання війни.

Також педагоги поділилися своїми спостереженнями щодо взаємодії дітей з батьками або іншими дорослими членами родини, чи батьки беруть участь у навчальному процесі, чи є у них зацікавленість в успіхах дитини, чи є проблеми у комунікації між школою та сім'єю, який рівень підтримки з боку родини.

Педагоги надали важливу інформацію про те, як діти з дистантних сімей сприймають навчальний процес, які методи навчання є найбільш ефективними для таких дітей, як дитина адаптувалась до навчальних завдань і колективної роботи, які навчальні стратегії допомагають підвищити мотивацію та самостійність дітей з такими складними умовами.

Анкетування педагогів допомогло нам спрогнозувати, як соціально-педагогічна підтримка може вплинути на подальший розвиток дітей. Адже вони поділилися думками про те, чи є в дітей з дистантних сімей потенціал

для покращення їхнього емоційного та соціального стану за умови належної підтримки.

Отже, результати анкетування педагогів допомогли одержати об'єктивну картину про соціально-емоційний стан дітей з дистантних сімей, оцінити ефективність підтримки, виявити труднощі, з якими стикаються діти у навчальному процесі, та визначити можливі шляхи для покращення ситуації.

Наступним етапом дослідження було анкетування батьків і дітей. Результати анкетування дали змогу надати важливу інформацію для глибшого розуміння емоційного стану дітей з дистантних сімей, а також допомогло виявити потреби в соціально-педагогічній підтримці.

Результати анкетування батьків дали змогу виявити специфіку сімейних відносин, що можуть впливати на емоційний стан дітей (наприклад, конфлікти, розлучення, розриви між батьками), оцінити стабільність сімейного середовища, зокрема, чи є в родині підтримка, чи батьки задіяні в житті дитини, чи існує емоційна відстань між батьками та дітьми, рівень залученості батьків у виховання і освіту дитини (відвідування шкіл, спілкування з педагогами, участь у шкільних заходах).

Результати анкетування показали, що батьки звертаються за допомогою до педагогів та задоволені рівнем підтримки, проте в них є потреба в додатковій інформації та консультаціях з приводу того, як краще підтримувати свою дитину, зокрема, в умовах стресу чи нестабільної ситуації.

Батьки усвідомлюють емоційний стан своєї дитини, зокрема в умовах війни або складних сімейних обставин, Вони намагаються сприймати проблеми адаптації дитини, її соціальну інтеграцію, поведінкові чи психологічні труднощі.

Результати анкетування батьків показали, чи є в родині позитивний психологічний клімат, що сприяє здоровому розвитку дитини, як батьки оцінюють вплив війни і соціальних потрясінь на емоційний стан своєї

дитини, наскільки вони розуміють і визнають важливість професійної підтримки для дітей, які переживають травму.

Дуже важливою для батьків, як показало опитування, виявилася тема «Фактори впливу на психологічне благополуччя дитини в сім'ї».

Як з'ясувалося в роботі з батьками, що далеко не всі з них розуміють той факт, що матеріальний добробут не завжди є визначальним для побудови довірливих і теплих стосунків між дитиною і батьками. Більшість вважає, що для сімейного благополуччя матеріальна забезпеченість є одним із головних чинників.

Неможливість одержання бажаного рівня матеріального достатку виявляється в особистісній невпевненості, а часом агресії, що переноситься на дитину, що частіше спостерігається в материнських сім'ях.

Найчастіше в розлучених та позашлюбних сім'ях мати свідомо або несвідомо звинувачує дитину як в тому, що не склалося її особисте життя, так і в незадовільному матеріальному становищі. Це призводить до вбирання підлітком в себе материнської невпевненості, що відбивається на заниженій самооцінці, відчутті непотрібності та формуванні комплексу неповноцінності.

Результати анкетування дітей показали, яким є емоційний стан дитини, виявити її основні емоційні переживання (страх, тривога, радість, депресія, замкнутість, агресія) та рівень їх вираженості, оцінити, як дитина відчуває свою безпеку в родині та в школі, чи є у неї відчуття підтримки.

Відповіді показали, як відбувається соціальна адаптація дітей, оцінити, як дитина взаємодіє з однолітками і педагогами, чи має вона друзів у школі, виявити соціальні труднощі (ізоляція, труднощі в груповій діяльності, конфлікти з іншими дітьми).

Результати анкетування дітей показали їх ставлення до навчання, як дитина сприймає навчальний процес, чи є у неї інтерес до уроків, чи зазнає труднощів у навчанні через емоційні або психологічні проблеми, оцінити, чи

є у дитини бажання виконувати домашні завдання, чи вона вмотивована до навчання.

В їх відповідях розкрито ставлення дітей до родини, тобто як дитина оцінює свою родину, чи є в неї емоційна близькість з батьками, чи відчуває вона їхню підтримку.

Результати анкетування дітей дали змогу виявити почуття власної безпеки, невизначеності вдома, а також оцінити, наскільки сімейні відносини позитивно або негативно впливають на її емоційний стан.

Відповіді показали, як дитина переживає події війни, чи є у неї страхи, пов'язані з безпекою, майбутнім або з родиною, чи виникають у дитини сни або страхи, пов'язані з насиллям або руйнуваннями через війну, зрозуміти, наскільки дитина відчуває підтримку від оточення в цей складний період.

Також ми змогли оцінити фізичні прояви стресу (головний біль, безсоння, проблеми з апетитом), що можуть бути пов'язані з емоційними труднощами, поведінкові зміни, такими як дратівливість, агресія, депресія, замкнутість, або надмірна залежність від дорослих.

Результати анкетування дали можливість зрозуміти, чи відчуває дитина потребу в допомозі з боку психолога або вчителів, чи готова вона до цієї допомоги та які саме види підтримки дитина вважає найбільш необхідними (наприклад, емоційна підтримка, допомога в навчанні, допомога в соціальній адаптації).

Отже, результати анкетування батьків і дітей допомогли нам сформуванню більш чіткого уявлення про емоційний та психологічний стан дітей з дистантних сімей, виявити їхні потреби у підтримці та допомозі, а також надали інформацію для розроблення програми соціально-педагогічної підтримки.

Результати анкетування психолога показали, що він розуміє психологічні і соціальні проблеми дітей з дистантних сімей. В бесіді він допоміг оцінити рівень емоційного стресу, тривожності та депресії, які характерні для дітей з дистантних сімей, поділився власними

спостереженнями про те, як діти виражають свої емоції, як вони реагують на стресові ситуації, зокрема на вплив війни чи нестабільності в родині.

Психолог розповів нам, що виявив проблеми соціальної адаптації дітей з дистантних сімей, такі як ізоляція, труднощі у взаємодії з однолітками, агресія чи замкнутість. Він поділився з нами, що деякі діти мають проблеми з поведінкою в навчальному процесі, в них виникають труднощі в їхній соціалізації. Це може бути пов'язано з сімейними проблемами та з переживаннями війни.

У відповідях на питання анкети психолог надав інформацію щодо соціальних і економічних умов у родинях, зокрема, чи є в них проблеми з матеріальним забезпеченням, чи виникають інші соціальні труднощі, які можуть впливати на стан дитини. Під час бесіди він оцінив рівень участі батьків у житті дитини і розповів про проблеми, що виникають через відсутність підтримки з боку батьків або через конфлікти в родині.

Завдяки анкетуванню і бесіді з психологом ми дізналися про те, як діти переживають війну та інші соціальні потрясіння. Він професійно оцінив рівень стресу, страху або тривоги, які діти переживають через ситуацію в країні, і допоміг нам визначити, які механізми підтримки можуть бути найбільш ефективними для подолання цих переживань.

Отже, результати бесіди з психологом та анкетування допомогли глибше зрозуміти проблеми, з якими стикаються діти з дистантних сімей, а також показати, які методи і стратегії працюють найкраще для їх підтримки. стратегій допомоги дітям у складних життєвих обставинах.

Наступним етапом було проведення дослідження емоційного стану дітей, зокрема тих, хто виховується в дистантних сім'ях. Для цього ми використали проєктивні методики, такі як «Дім, дерево, людина», «Малюнок сім'ї» та методику «Люшера».

Ці методики дозволили виявити не тільки актуальний емоційний стан дитини, а й її внутрішні переживання, ставлення до себе, до сім'ї та навколишнього світу.

1. Методика «Дім, дерево, людина» є класичним проєктивним інструментом, що дає змогу оцінити:

- емоційний стан дитини, адже через малюнки «дому», «дерева» та «людини» можна зрозуміти, як дитина сприймає свою сім'ю, як оцінює свою соціальну ситуацію і психологічний клімат в родині;
- допомагає виявити не тільки свідомі переживання, але й підсвідомі емоції (страх, тривогу, незахищеність).

Для дітей з дистантних сімей ця методика корисна тим, що дитина може малювати свій будинок як маленький або пошкоджений. Це може вказувати на відчуття нестабільності або відсутності захищеності. У дереві можна побачити елементи, що відображають рівень її емоційної зрілості або наявність внутрішніх конфліктів. Можливі «недоліки» у малюнку людини (наприклад, нестача деталей обличчя або рук) можуть вказувати на емоційну дистанцію чи відчуття ізоляції.

Якщо трактувати цю методику в контексті війни, то пошкоджений або незавершений малюнок будинку може символізувати страх щодо безпеки, невпевненість у завтрашньому дні. Дерево, яке виглядає висохлим або зламанним, може вказувати на переживання, пов'язані з втратою стабільності і підтримки. А людина може бути намальована без емоцій або з виразними ознаками тривоги, що може свідчити про стрес та психологічні травми, пов'язані з війною.

2. Проєктивна методика «Малюнок сім'ї»

У цій проєктивній методиці дитина малює свою родину. Важливі аспекти, на які слід звернути увагу:

- розташування членів родини на малюнку може вказувати на емоційну близькість або дистанцію між членами родини.
- якщо одна з фігур (наприклад, мати або батько) намальована більшою за інших, це може вказувати на їх домінуючий вплив або емоційну важливість для дитини.

- якщо фігури відокремлені або повернені в різні боки, це може вказувати на емоційну дистанцію або конфлікти.

Діти з дистантних сімей можуть зображати родину, де батьки відсутні або зображені окремо, що може свідчити про відсутність емоційної підтримки або розрив у стосунках. Якщо малюнок родини виглядає неповним або одна фігура сильно виділяється, це може вказувати на почуття самотності або нестабільності.

Якщо трактувати цю методику в контексті війни, то малюнок може бути сповнений тривоги, якщо родина зображена в небезпеці або «розпадається» через велику відстань між членами родини. Переживання втрат можуть проявлятися через відсутність або пошкодження деяких членів родини на малюнку.

3. Методика «Тест Люшера»

Тест Люшера заснований на припущенні про те, що вибір кольору відображає нерідко спрямованість досліджуваного на певну діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості.

Ця методика може бути використана:

- при дослідженні рівня комфортності дитину вдома, в школі;
- при виявленні емоційних установок дошкільнят по відношенню до майбутнього шкільного навчання;
- при діагностиці ситуації в сім'ї;
- для виявлення відносин дитини до школи в період адаптації;
- для виявлення осіб, схильних до депресивних станів і афектних реакцій.

До переваг використання цих методик належать такі:

1. Ці методики дозволяють дітям, особливо тим, хто може не вміти чітко висловити свої почуття словами, вивільнити емоції через малювання або інші творчі завдання.

2. Вони дозволяють виявити глибокі, часто приховані переживання, які дитина може не усвідомлювати або не бажати виражати словами.

3. Ці методики підходять для дітей різного віку і можуть бути адаптовані залежно від розвитку дитини.

Проте важливо пам'ятати, що ці методики можуть використовувати кваліфіковані психологи, оскільки інтерпретація результатів вимагає знань психології. Також потрібно пам'ятати про чутливість дітей до контексту війни і травм. Вони можуть бути вразливими до повторного травмування, тому проведення таких методик повинно бути дуже обережним і з максимальним врахуванням їхнього емоційного стану.

Наступним етапом дослідження стало використання елементів арт-терапії в роботі з дітьми, які виховуються в дистантних сім'ях. Адже арт-терапія є потужним інструментом для роботи з дітьми, особливо з тими, хто не може або не хоче говорити про свої емоції.

Через малюнки, ліплення, музичні інструменти або інші творчі методи діти можуть виявити свої переживання та набути нових способів самовираження. Цей підхід допоміг створити безпечне середовище для дитини, в якому вона змогла без страху висловити свої почуття та переживання, пов'язані з відсутністю батьків чи проблемами в родині.

Застосування ігрової терапії допомогло дітям відреагувати на стрес, вчить розв'язувати конфлікти і соціальні проблеми. Ми використали рольові ігри, спрямовані на розвиток емоційної зрілості, соціальних навичок, подолання страхів і тривоги.

Читання казок, складання власних казок дозволило дітям обговорити свої почуття і думки, а також знайти способи вирішення своїх проблем через вигадані ситуації.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Для збору емпіричних даних було використано такі методики: методика «Дім, дерево, людина», методика «Малюнок сім'ї» та методика «Люшера». Застосування цих методик дало можливість створити більш повну картину

емоційного стану дитини з дистантної сім'ї, її сімейних відносин і потреб на момент дослідження. За допомогою методики «Малюнок сім'ї» ми оцінювали рівень емоційного благополуччя, рівень самопочуття, ступінь адаптації до соціального середовища, а також виявити проблеми, пов'язані з внутрішнім конфліктом або пережитими травмами, тобто важливим були такі аспекти: розташування членів сім'ї, участь дитини, розміри малюнків тощо. Результати дослідження представлено в таблиці 2.1 та на рисунку 2.1.

Таблиця 2.1 – Результати дослідження за методикою «Малюнок сім'ї»

Тип розташування	Кількість дітей (%)
Центральне розташування	12 (30%)
Відокремлене або на перехресті	16 (40%)
Інші варіанти	12 (30%)

Рисунок 2.1 – Результати дослідження за методикою «Малюнок сім'ї»

Центральне розташування показало в своїх малюнках 12 дітей (30%) може вказувати на те, що ці діти відчувають себе важливими в родині. Вони

бачать себе в центрі сімейної системи, мають сильне емоційне та соціальне місце в сім'ї. Такий розподіл часто вказує на дитячу впевненість у собі та гармонію в родинних стосунках.

Відокремлене зображення або на перехресті у 16 дітей (40%) свідчить про емоційну відчуженість або відсутність чіткої ролі дитини в родині. Діти можуть відчувати себе ізольованими від інших членів сім'ї або переживати внутрішній конфлікт, який відображається в такому розташуванні. Вони можуть мати труднощі з інтеграцією в родину або почуватися на «перехресті» емоцій, не знаючи, яку роль грають у взаємодії з іншими.

Варіант, коли діти не виражають явного відчуття центральності або ізоляції, обрало 12 дітей (30%). Це може бути ознакою стабільних або нейтральних емоційних зв'язків із членами сім'ї, без сильних акцентів на взаємодію або дистанцію.

У 14 дітей (35%) батько – найбільший член родини. Коли батько зображений найбільшим, це може свідчити про те, що діти бачать його як центральну фігуру в родині. Це вказує на силу, авторитет і важливість батька в житті дитини. Такий результат може також вказувати на стабільність у стосунках із батьком і емоційну підтримку з його боку.

Якщо батьки не займають центральне місце в малюнках, це може вказувати на менш виразну роль батька або на батьківську дистанцію.

Батько є важливою фігурою для 35% дітей, які зображають його найбільшим. Це свідчить про емоційну значущість батька в житті дітей. Діти, які бачать батька великим, ймовірно, відчують його підтримку та стабільність у житті.

40% дітей, які зображують себе відокремленими або на перехресті малюнка, можуть переживати певні емоційні труднощі, пов'язані з ізоляцією або невизначеністю в стосунках із сім'єю. Такі обставини можуть вказувати на відчуття відчуження чи недостатньої уваги з боку важливих членів родини.

30% дітей, які малюють себе в центрі, мають стабільні емоційні зв'язки з родиною. Ці діти відчують себе важливими? Їхнє місце в родині чітко визначене.

Результати дослідження свідчать про те, що хоча більшість дітей відчують емоційну відстороненість або невизначеність щодо свого місця в родині, значна частина з них також має позитивні емоційні зв'язки з певними членами родини, особливо з батьками.

Якщо більшість дітей відчують емоційну ізоляцію, можливо, потрібно звернути увагу на соціальні або родинні фактори, які можуть впливати на емоційний стан дітей. Це може стосуватися сімейних конфліктів, соціальних проблем або відсутності комунікації між батьками та дітьми.

Наступною була методика «Дім, дерево, людина». Ця методика надає уявлення про емоційний стан дитини, її ставлення до себе та світу, її бажання захисту чи незалежності. В таблиці 2.2 розкрито основні результати опитування за цієї методикою, зокрема: будинок як символ родинних зв'язків та емоційного стану, дерево як символ розвитку, здоров'я і стабільності, людина – ставлення дитини до себе, її самовідчуття.

Таблиця 2.2 – Результати дослідження за методикою «Дім, дерево, людина»

Характеристика будинку	Кількість дітей (%)
Будинок симпатичний і затишний	16 (40%)
Будинок розвалений	10 (25%)
Будинок маленький	6 (15%)
Будинок на передньому плані	22 (55%)
Будинок на задньому плані	18 (45%)
Відсутність вікон	4 (10%)
Сходи ведуть у стіну без дверей	2 (5%)
Ґрати на вікнах	3 (7.5%)
Товсті стіни	6 (15%)

Аналіз будинку вказує на сприйняття сім'ї та стабільності, дерева – на прагнення до зростання і розвитку, а фігура людини вказує на самооцінку і внутрішні переживання.

За результатами цієї методики будинок симпатичний і затишний у 16 дітей (40%). Це вказує на позитивний емоційний стан дитини і гармонійні відносини в родині. Діти, які малюють будинок таким чином, зазвичай відчують стабільність, підтримку і комфорт у родинному середовищі. Сімейні зв'язки є міцними, і дитина відчуває себе в безпеці та захищеності.

Рисунок 2.2 – Результати дослідження за методикою «Дім, дерево, людина»

Аналіз будинку вказує на сприйняття сім'ї та стабільності, дерева – на прагнення до зростання і розвитку, а фігура людини вказує на самооцінку і внутрішні переживання.

За результатами цієї методики будинок симпатичний і затишний у 16 дітей (40%). Це вказує на позитивний емоційний стан дитини і гармонійні відносини в родині. Діти, які малюють будинок таким чином, зазвичай

відчувають стабільність, підтримку і комфорт у родинному середовищі. Сімейні зв'язки є міцними, і дитина відчуває себе в безпеці та захищеності.

Будинок розвалений намалювало 10 дітей (25%). Це може свідчити про наявність конфліктів у родині або відчуття нестабільності в стосунках між батьками чи іншими членами родини. Можливі психологічні труднощі у дітей, такі як відчуття тривоги, невпевненості та нестабільності в родинному оточенні.

Будинок найбільший з усіх елементів у 8 дітей (20%). Ці діти можуть приділяти особливу увагу родинним відносинам або відчувають велику емоційну значущість будинку та родини в своєму житті. Якщо будинок домінує на малюнку, це може вказувати на сильну прив'язаність до сім'ї та її значущість для дитини.

Наступною була методика «Люшера», що дала можливість оцінити емоційний стан дитини через вибір кольорів, які можуть відображати її настрій, потреби, внутрішні конфлікти, тривогу або бажання досягти певної мети.

На червоний колір показало 11 дітей (27.5%). Це домінуючий колір серед дітей, що може вказувати на сильну емоційну активність, бажання бути поміченими та відчути себе важливими. Ці діти можуть відчувати потребу у вираженні своїх емоцій або активному самовираженні.

Зелений та коричневий колір показала однакова кількість дітей 6 дітей (15%). Зелений колір може свідчити про бажання дітей відчувати гармонію та спокій, а коричневий – про прагнення стабільності та безпеки. Можливо, ці діти шукають підтримку та емоційну рівновагу у родині або навколишньому середовищі.

Фіолетовий колір показало 5 дітей (12,5%). Цей колір може вказувати на внутрішній конфлікт або потребу в самовираженні через творчість. Ці діти можуть шукати більше інтуїтивного розуміння або емоційної глибини.

Синій колір показало 4 дітей (10%) та жовтий колір 4 дітей (10%). Синій колір свідчить про пошук душевного спокою та потребу у внутрішньому комфорті.

Жовтий колір часто асоціюється з творчістю, але також може бути пов'язаний з тривогою чи перезбудженістю. Можливо, ці діти шукають інтелектуальні чи емоційні стимули, але іноді переживають стрес або занепокоєння.

Чорний колір показали 2 дітей (5%) та сірий 2 дітей (5%). Чорний колір може свідчити про стрес або страх, про потребу в захисті. Сірий часто вказує на байдужість або відчуття невизначеності.

Таблиця 2.3 – Результати дослідження за методикою Люшера

Колір	Кількість дітей	Інтерпретація
Синій	4	Потреба у спокої, душевному комфорті, відчуття захищеності.
Зелений	6	Пошук гармонії, спокою, стабільності, впевненість у майбутньому.
Червоний	11	Емоційна активність, потреба в самовираженні, бажання бути поміченим.
Жовтий	4	Позитивний настрій, оптимізм, творчість.
Фіолетовий	5	Пошук глибших емоційних зв'язків, духовний розвиток, інтуїція.
Коричневий	6	Потреба в стабільності, захисті, зв'язках з родиною, безпеці.

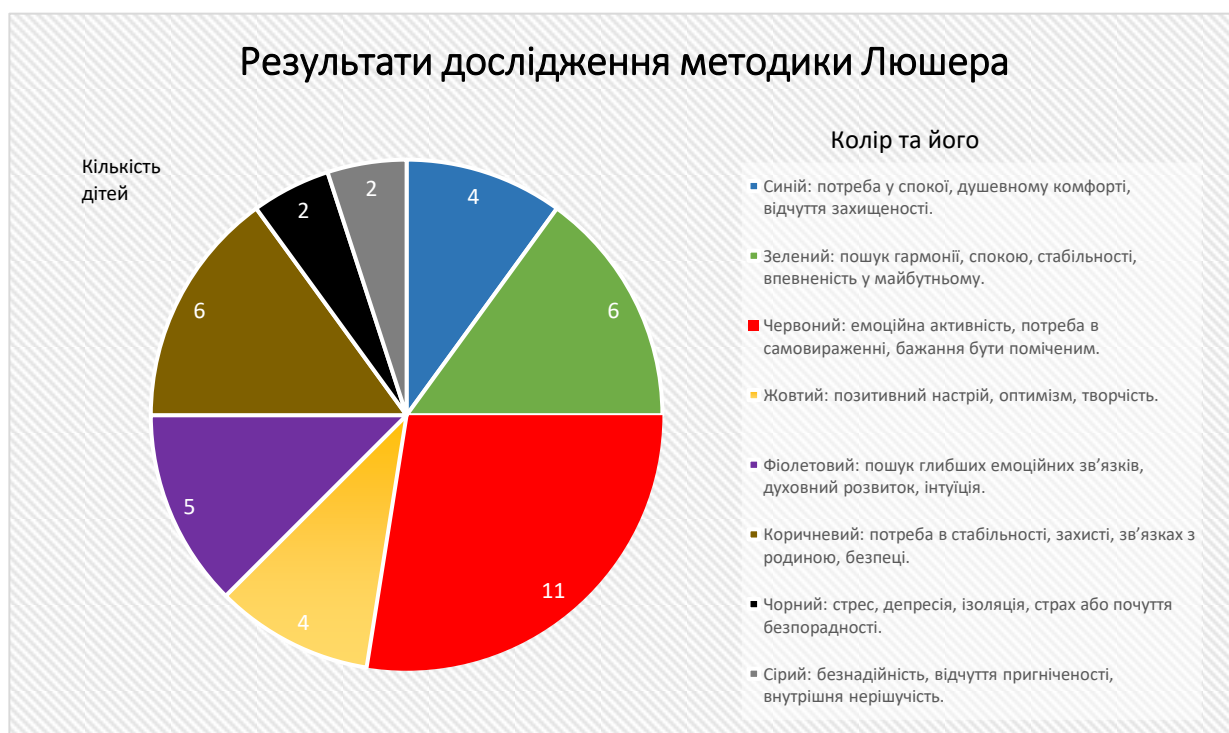

Рисунок 2.3 – Результати дослідження за методикою Люшера

Результати проведення методик «Малюнок сім'ї» та «Дім, дерево, людина» показали ставлення дитини до родини і себе. Вони були використані разом для глибшого розуміння емоційної стабільності дитини та її взаємодії з оточенням. Наприклад, якщо дитина малює себе на задньому плані або ізольовано від інших членів сім'ї, це може співвідноситись із слабкими сімейними зв'язками, що можна побачити й в методиці «Дім, дерево, людина» через малий розмір будинку або дерева.

Методика Люшера за допомогою вибору кольорів додатково розкрила емоційний стан, який не завжди видно в малюнках. Наприклад, якщо дитина обирає червоний (активність, емоційні висловлювання), то це може вказувати на прагнення проявити себе в сімейних взаєминах або наявність конфліктів. Кольори, такі як чорний чи сірий, можуть вказувати на стрес або депресивні настрої, що може корелювати з відчуженням або ізоляцією в родині.

В таблиці 2.4 наведено порівняльний аналіз результатів методик «Малюнок сім'ї», «Дім, дерево, людина» та «Люшера».

Таблиця 2.4 – Порівняння результатів трьох методик

Методика	Завдання	Результати
«Малюнок сім'ї»	Визначення емоційного ставлення до родини та своєї ролі в ній.	Відокремленість, символіка дверей та вікон.
«Дім, дерево, людина»	Оцінка сприйняття дитиною себе, родини та світу загалом.	Розмір будинку, дерева, місце людини, символіка стабільності та розвитку.
«Методика Люшера»	Психологічний аналіз через вибір кольорів, який показує емоційний стан та потреби.	Червоний – емоційна активність, зелений – гармонія, коричневий – потреба у стабільності, чорний/сірий – стрес.

Порівняння результатів за цими трьома методиками дало більш повне уявлення про емоційний стан дитини, її потреби, взаємозв'язки в родині та самооцінку.

2.3 Практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо покращення взаємодії з дітьми з дистантних сімей

Для запобігання педагогічної занедбаності молодших школярів з дистантних сімей соціальним педагогам необхідно:

а) Створення підтримуючого середовища

Емоційна підтримка. Педагоги та психологи мають створити атмосферу, в якій учні будуть відчувати себе в безпеці і комфорті. Це

дозволить дітям з дистантних сімей адаптуватися до навчання і соціалізуватися в колективі.

Взаємодія з батьками та родичами. Хоча батьки можуть бути відсутніми фізично, важливо забезпечити регулярну комунікацію з іншими членами родини, які можуть опікуватися дитиною. Це можуть бути бабусі, дідусі чи інші родичі. Школа має вести постійний контакт з родиною через телефонні дзвінки, листи або електронну пошту, щоб дізнаватися про потреби дітей і надавати необхідну підтримку.

б) Психологічна підтримка та корекція

Індивідуальні консультації. Для дітей, які переживають емоційні труднощі через відсутність батьків, важливо організувати індивідуальні психологічні консультації. Це може допомогти зняти стрес, подолати тривожність та знизити рівень депресії.

Робота з групами підтримки. Організація груп підтримки для дітей з подібною ситуацією допомагає створити середовище для взаємопідтримки серед однолітків. Це також дозволяє дітям поділитися своїми переживаннями та почуттями.

с) Індивідуальний підхід у навчанні

Підтримка в навчанні. Оскільки діти з дистантних сімей можуть не одержувати належної допомоги вдома, важливо в школі забезпечити підтримку в навчанні. Це можуть бути додаткові заняття, індивідуальні консультації з учителями, допомога у виконанні домашніх завдань.

Адаптація навчального процесу. Вчителі повинні бути готові адаптувати навчальний процес до потреб таких дітей, враховуючи їх психологічний стан, рівень підготовки та соціальну ситуацію. Наприклад, вони можуть дати дітям додатковий час для виконання завдань або використовувати інші методи, які дозволяють зняти стрес.

д) Превентивна робота з педагогічним колективом

Навчання педагогів. Вчителі мають бути поінформовані про специфіку роботи з дітьми з дистантних сімей, про можливі психологічні проблеми, з

якими можуть стикатися такі діти, і методи допомоги. Це допоможе вчителям краще розуміти потреби дітей і реагувати на їхні труднощі.

Мотивація до навчання. Створення ситуацій успіху для таких дітей допомагає мотивувати їх до навчання. Позитивна підкріплювальна поведінка (наприклад, похвала за досягнення) дозволяє покращити впевненість дитини в собі і зменшує ймовірність педагогічної занедбаності.

3. Співпраця з іншими соціальними інституціями

Важливою є співпраця школи з іншими установами та організаціями.

Соціальні служби. Соціальні працівники можуть допомогти школі виявляти дітей, які перебувають у важких соціальних умовах, і надавати їм додаткову підтримку, в тому числі в організації доступу до матеріальних і соціальних ресурсів.

Громадські організації. Взаємодія з громадськими організаціями може бути корисною для організації позакласних заходів для дітей, таких як гуртки, спортивні секції, культурні заходи. Це допоможе дітям розвивати соціальні навички і знайти нових друзів.

Медичні заклади. Спільна робота з лікарями та медичними працівниками дозволяє здійснювати моніторинг фізичного і психологічного стану дітей, а також надавати необхідну медичну допомогу в разі потреби.

Соціальному педагогу в роботі з дітьми з дистантних сімей необхідно:

1. Організувати емоційну підтримку дітей через проведення тренінгів, групових обговорень для розвитку емоційної компетентності та індивідуальних консультацій, зокрема, надання можливості для особистих бесід, де діти можуть висловити свої переживання.

2. Розвивати комунікативні навички через використання рольових ігор, психодрам для розвитку соціальних навичок, організацію проектної діяльності, коли діти можуть працювати в групах

3. Підтримувати їх у навчанні через залучення старших учнів або волонтерів для надання допомоги у навчанні, організацію підготовчих курсів, репетиторських занять.

4. Проводити профілактичні заходи щодо попередження девіантної поведінки через залучення дітей до волонтерської діяльності, що сприяє розвитку відповідальності, організацію творчих гуртків, спортивних секцій для зайнятості дітей.

Висновки до розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження, що включало використання методик для оцінки емоційного та соціального розвитку дітей з дистантних сімей. Результати методик «Малюнок сім'ї», «Дім, дерево, людина» та «Методика Люшера» дозволили глибше зрозуміти психологічні особливості та проблеми дітей.

Більшість дітей з дистантних сімей, які брали участь у дослідженні, виявили потребу в емоційній підтримці і стабільності. Це особливо проявлялося у виборі кольорів у методиці Люшера, де переважали кольори, що вказують на стрес, ізоляцію та потребу в захисті.

Результати методики «Малюнок сім'ї» показали, що діти часто відчують себе емоційно відокремленими від родини, що може вказувати на наявність проблем у взаємозв'язках або відсутність підтримки з боку батьків.

Результати методики «Дім, дерево, людина» підтвердили тенденцію до відчуженості у ряді дітей. Це також співвідноситься з малими розмірами будинку і дерева, що символізує відсутність стабільності та гармонії.

Результати методики Люшера показали, що кожен колір може відображати конкретні психологічні або емоційні потреби дитини.

Нами розроблено практичні рекомендації для фахівців соціальної сфери щодо покращення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало можливість зробити такі висновки:

1. Дистантна сім'я — це перехідний тип сім'ї, що виникає внаслідок міграції, відсутності одного з батьків, часто через трудову міграцію або військову службу. Дистантність сім'ї є серйозною перешкодою для повноцінного емоційного та соціального розвитку дитини. Вона може призводити до емоційної ізоляції, відчуження від сім'ї, а також соціальної невизначеності. Такий стан створює велику потребу у втручанні соціальних і педагогічних працівників для відновлення зв'язків у родині.

2. Психологічний стан дітей з дистантних сімей потребує особливої уваги та корекції. На основі результатів проведених методик стало очевидним, що такі діти часто мають емоційні проблеми, що вимагають професійної допомоги. Однак важливо, щоб допомога була індивідуальною і зосередженою на конкретних проблемах та потребах кожної дитини.

3. Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей включає різні методи і форми. Важливими є методи індивідуальної роботи з дитиною і підтримка родинної взаємодії. Важливо залучати батьків до процесу корекції, щоб створити стійкі емоційні зв'язки і забезпечити здорове середовище для розвитку дитини. Найефективнішими є методи, що сприяють емоційному відновленню дітей і підтримці їхнього розвитку в умовах віддаленості від родини. Особливу увагу слід приділяти організації групових занять, під час проведення яких діти можуть знайти підтримку і розвинути соціальні навички.

4. Нами розроблено практичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо покращення роботи з дітьми з дистантних сімей.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Безпалько О. СОЦІАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯ. Навчальний посібник. Київ 2010. 127 с.
2. Бунакова В. Ф. Дистанційні сім'ї: проблеми та перспективи української дійсності. Центр соціології та політичної психології НАН України. 2015.
3. Венгер Г. С.. Досвід сімейних стосунків у дистантній і традиційній сім'ях. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015 Вип. 29, с. 147–154.
4. Венгер Г. Психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана 4.Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 27. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015 с. 103–116.
5. Войтович Л. І. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка перебуває у складних життєвих обставинах, як форма надання соціально-педагогічної допомоги. Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації : тези доповідей XIII Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих вчених. Хмельницький : ХІСТ Університету „Україна”, 2020. 292 С.30-33.
6. Воронова О. Ю., Чізмар, В. В. Психологічні особливості сучасної дистантної сім'ї. Психологія: теорія і практика: збірник наукових праць, гол. ред. І.О. Корнієнко. Мукачєво-Київ: РВВ МДУ, 2018. Вип.1(1), С. 34-42.
7. Головна І.В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №4. С.12-16.

8. Гур'єва І. Рольові моделі в сучасній сім'ї / І. Гур'єва // *Вісник Книжкової дитини* / О. Лисенко // Сучасна педагогіка. – 2018. – № 3. – С. 34-39.
9. Закревський Б., Плавко М. Організація правильного життєвого балансу в дистантних сім'ях. *Молодий вчений*, 3(51), 2018, С. 269-273.
10. Клименко М., Калінус Н. Сімейна взаємодія дистантних сімей: виклики та можливості. *Педагогіка формування творчої особистості*, 61(22), 2019, С. 116-122.
11. Коваль Н., Дударева, Т. Особливості побудови сімейних відносин на дистанції. *Науковий вісник НЛТУ України*, 2017, С. 131-135.
12. Коваль Н., Литвинова Н., Кутузакова О. (2020). Батьківство в дистанційних сім'ях: психологічні особливості та проблеми. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 6(289), 89-94.
13. Ковальчук І. В. Соціальна підтримка дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці в Україні : навч. посіб. / І. В. Ковальчук ; Чернів. нац. унт ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Рута, 2007. 88 с.
14. Ковтонюк О. В. Соціологічний аналіз відмінностей в сімейних ролях у дистантних та звичайних сім'ях. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка»*, 1(30), 2011, С. 69-73.
15. Козлова О. В. (2010). Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, які пережили сімейну кризу. Київ: Академвидав.
16. Корнієнко Т. Сімейна рольова структура та її функції у розвитку особистості. *Науковий вісник Національного університету палати*. 2019. Т. 20, № 3. С. 23-28.
17. Король І. Л. Особливості соціалізації дітей у дистантних сім'ях. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2(71), 2014, С. 101-105.
18. Костів В. Психолого-педагогічний супровід дітей із неповних сімей: партнерська взаємодія / В. Костів // Партнерська взаємодія у системі

інститутів соціальної сфери : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (5-6 травня 2016 р., м. Ніжин / За заг. ред. О. Лісовця. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – С. 85–88.

19. Крупник І. Р. Наявність впливу батьківської депривації в сім'ї трудових мігрантів. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. 11. Психологія особистості. 2014. Випуск 11. Ч. 1. С. 450–456.

20. Куб'як Наталія ФОРМИ І МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ. *ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ*. Серія педаг. 2012. Вип. 28. С.79–84.

21. Кузнецова Є. Дистанційність як фактор формування особистості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2(47), 2018, С. 16-20.

22. Кулеша Н. П. Психологічна адаптація студентів із дистантних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі: АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, Острог 2018. 20 с.

23. Лобода М. О. (2013). Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей. *Вісник Дніпропетровського університету*, серія «Соціальна робота», 13(1), 54-59.

24. Мельник О. В. (2014). Емоційні потреби дітей з дистантних сімей та соціально-педагогічна підтримка. *Психологічна наука та освіта*, 20(2), 34-40.

25. Макаренко А. С. Педагогічна поема / А. С. Макаренко. Київ : Радянська школа, 1977. 508 с.

26. Макарова О. В. Сімейні ролі в дистантній взаємодії. *Педагогіка і психологія*, 2(18), 2018, С. 94-97. 23.

27. Ніщета О. І. Сімейні ролі у дистантних сім'ях та їх вплив на психологічний стан дітей. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, 10(34), 2016. С. 45-47.

28. Особистість в екстремальних умовах: матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 травня 2024 р., м. Львів). Львів, 2024. 244 с.
29. Панасенко М. В. Особливості психологічного розвитку дітей у дистантних сім'ях. *Освітній простір*, 1(6), 2013. С. 77-81.
30. Пашкова О. Управління сімейними конфліктами в дистантних сім'ях. *Український науково-медичний молодіжний журнал*, 3(107), 2018. С. 159-162.
31. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дискантними сім'ями. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. Вип. 225. Педагогіка та психологія. 2005, С. 92–97.
32. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої – К.: “Версо 04”, 2011 – 672 с
33. Полупанов М. І. Психологічні особливості життєдіяльності дистатних сімей. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору фахівців : тези допов. VII Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Хмельницький, 24-25.11.2022). Хмельницький : ХНУ, 2019. С. 142–146.
34. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя в реалізації основних сімейних функцій. *Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. Вип. 21, 2021. С. 268 – 274. 52 30.
35. Раєвська Я.М. Вплив дистантної сім'ї на емоційну сферу підлітків / Я.М. Раєвська // *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Сер. 12. К., 2010. № 30. С. 152-158.
36. Рєпіна Ю. О., Савченко, О. В. Роль технологій у підтримці дистанційних сімейних відносин. *Молодий вчений*, 4(64), 2019 С. 312-316.

37. Сердюк І. О. (2017). Дистантні сім'ї: проблеми, виклики та перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія «Психологія», 2(3), 30-35.

38. Сімейний кодекс України URL: <https://vkd.kiev.ua/zakony/simeinyi-kodeks-ukrainy/stattia-164-pidstavu-pozbavlennia-batkivskykh-prav/>.

39. Сіренко Н. Комунальне господарство як фактор впливу на сімейні відносини. *Актуальні проблеми сучасної економіки*, 1(43), 2019. С. 74-78.

40. Склярук А. В. Проблемна сім'я як середовище соціалізації дитини : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 272 с. 36.

41. Соколовська І., Кондратенко Н. (2019). Інтернет-комунікація в дистантних сім'ях: можливості та ризики. *Вісник Книжкової палати*, 1, 120-125.

42. Татарчук А. Ю. Особливості соціальної роботи з дітьми з дистантних сімей : магістерська робота : 23 Соціальна робота / А. Ю. Татарчук ; керівник роботи Ємець Н. А. ; Національний університет «Чернігівська політехніка», кафедра соціально-психологічної допомоги населенню. Чернігів, 2019. 85 с.

43. Тимошенко Н. В. (2012). Соціальна робота з дітьми і молоддю в складних соціальних умовах. Харків: ХНУ.

44. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб . К.: ДЦССМ, 2003. 132 с.

45. Федоренко В. Роль сімейної дисципліни у формуванні ціннісних орієнтацій особистості. *Вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*, 1, 2018. С. 115-122.

46. Федоренко Р., Мушкевич М., Дучимінська Т., Магдисюк Л. Психологія молодшої сім'ї : монографія. 2-ге вид., доп. та змін. Луцьк : ВежаДрук, 2020. 392 с.

47. Федоренко Р. П. Психологія молодого сім'ї: навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.
48. Хаміцевич М.. Дистанційність як чинник духовно-морального розвитку особистості. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*, 2009 4(74), 73-79 53.
49. Хлопоніна Н. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 247 с.
50. Черниш Ю. О. Особливості сімейних ролей в дистантних сім'ях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. №1, 2011. с 202-205.
51. Чопик І. Сімейний рольовий релятивізм як особливість розвитку сімейних 2013, с 255.
52. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
53. Шевченко А. І. Особливості розвитку дітей у дистантних сім'ях: психологічні та соціально-педагогічні аспекти. *Цивілізаційний вимір освіти та науки*, 2(3), 2019. С. 72-77.
54. Шпільчак Л. Соціальний психолого-педагогічний супровід дистантних сімей : методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів спеціальності “Соціальна педагогіка (спеціалізація “Практична психологія”)” / Л. Шпільчак ; [вид. 2-ге] ; за ред. В. Костіва. Івано-Франківськ : Приватний підприємець Бойчук А.Б., 2015. 144 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета для батьків дітей з дистантних сімей

Мета: виявлення умов виховання, рівня залученості батьків до життя дитини, розуміння їхніх труднощів і потреб.

1. Який тип сім'ї ви представляєте?

Повна

Неповна (мати/батько з дитиною)

Інше (вказіть): _____

2. З ким постійно проживає дитина?

З одним із батьків

З бабусею/дідусем

З іншими родичами

Тимчасово без нагляду дорослих

3. Як часто ви спілкуєтеся з дитиною (особисто або онлайн)?

Щодня

Кілька разів на тиждень

Раз на тиждень

Рідше

4. Які труднощі у вихованні дитини ви вважаєте найсуттєвішими?

Недостатньо часу

Відстань/розлука

Емоційне напруження дитини

Інше: _____

5. Чи отримуєте ви допомогу від школи/соціального педагога?

Так, регулярно

- Іноді
- Ні, але хотіли б
- Не потребуємо допомоги.

Анкета для вчителів

Мета: з'ясування спостережень педагогів щодо поведінки, успішності та соціальної адаптації дітей з дистантних сімей.

1. Чи працюєте ви з дітьми, які проживають без одного або обох батьків?

- Так
- Ні

2. Які зміни ви найчастіше спостерігаєте у таких дітей? (можна обрати кілька)

- Зниження навчальної мотивації
- Порушення поведінки
- Замкнутість, тривожність
- Агресивність
- Інше: _____

3. Чи залучаєте ви соціального педагога для роботи з такими дітьми?

- Так, постійно
- Іноді
- Ні

4. Які форми підтримки, на вашу думку, є найбільш ефективними для таких учнів?

- Індивідуальні консультації
- Робота з родиною

- Групові тренінги
- Психолого-педагогічний супровід

Анкета для дітей (8–10 років)

Мета: оцінка емоційного стану, соціального самопочуття та сприйняття підтримки дитиною.

1. Хто з тобою живе постійно?

- Мама
- Тато
- Бабуся/дідусь
- Інше: _____

2. Як часто ти спілкуєшся з батьком/матір'ю, які не живуть з тобою?

- Щодня
- 1–2 рази на тиждень
- Рідше
- Майже ніколи

3. Коли тобі сумно або щось турбує, до кого ти звертаєшся?

- До мами/тата
- До вчителя
- До друзів
- До соціального педагога
- Я ні до кого не звертаюсь

4. Чи хотів/хотіла б ти більше підтримки в школі?

- Так
- Ні
- Не знаю

5. Що тобі допомагає почуватися краще, коли сумуєш?

ДОДАТОК Б

Методика «Дім, дерево, людина»

Тест запропонований Дж. Буком в 1948 р. Спочатку передбачалося малювати всі ці елементи окремо, проте пізніше тест був модифікований іншим дослідником – Р. Берні. Він-то і запропонував поєднати всі три об'єкти в одному малюнку, і саме в такому варіанті ми використовуємо в даний час цей тест.

Мета методики. Оцінка особистості досліджуваного, рівня його розвитку, працездатності та інтеграції; отримання даних, що стосуються сфери його взаємин з навколишнім світом в цілому і з конкретними людьми зокрема.

Матеріали: листок А4, олівці – простий і кольорові, гумка.

Інструкція. Намалюйте будинок, дерево і людину настільки добре, наскільки зможете. Обдумуйте малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки намагайтесь намалювати якомога краще”.

При цьому зауважують, що людина повинна бути намальована в повний зріст. Більше досліджуваного не обмежують у виборі розмірів, образів і типів малюнку.

Поки досліджуваний малює малюнок, дослідник повинен звернути увагу на:

- інтервал часу з моменту надання дослідником інструкції до моменту, коли досліджуваний приступив до малювання;
- тривалість пауз, які виникали в процесі малювання;
- загальний час, витрачений досліджуваним на малювання всього малюнку;
- послідовність зображення деталей кожного малюнка (будинку, дерева і людини).
- всі коментарі (по можливості дослівно), мимовільно зроблені досліджуваним в процесі малювання;
- будь-яку емоцію (саму незначну) досліджуваного в процесі виконання тесту. Потім потрібно пов'язати це емоційний вираз з зображуваною в цей момент деталлю.

Після малюнку проводиться опитування. Воно створює сприятливі умови для того, щоб досліджуваний, описуючи і коментуючи малюнок міг розказати про свої почуття, відносини, потреби і т.д., а також надає досліднику можливість прояснити будь-які незрозумілі аспекти малюнку.

Питання для малюнку ЛЮДИНА:

1. Це чоловік або жінка (хлопчик чи дівчинка)?
2. Скільки йому (їй) років?
3. Хто він?
4. Це ваш родич, друг чи хто-небудь інший?
5. Про кого ви думали, коли малювали?

6. Що він робить? (І де він у цей час знаходиться?)
7. Про що він думає?
8. Що він відчуває?
9. Про що вас змушує думати намальована людина?
10. Кого вам нагадує ця людина?
11. Ця людина здорова? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
12. Ця людина щаслива? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
13. Що ви відчуваєте по відношенню до цієї людини?
14. Чи вважаєте ви, що це характерно для більшості людей? Чому?
15. Яка, на ваш погляд, погода на малюнку?
16. Кого нагадує вам ця людина? Чому?
17. Чого найбільше хоче ця людина? Чому?
18. Як одягнена ця людина?

Питання для малюнку ДЕРЕВА:

1. Що це за дерево?
2. Де насправді знаходиться це дерево?
3. Який приблизний вік цього дерева?
4. Це дерево живе? (Якщо досліджуваний вважає, що дерево живе):
5. Що саме на малюнку підтверджує, що дерево живе?
6. Чи немає у дерева якоїсь мертвої частини? Якщо є, то яка саме?
7. Чим, на вашу думку, викликана загибель частини дерева?
8. Як ви думаєте, коли це сталося?
9. (Якщо досліджуваний вважає, що дерево мертво):
10. Чим, на вашу думку, викликана загибель дерева?
11. Як ви думаєте, коли це сталося?
12. Як ви думаєте, на кого це дерево більше схоже – на чоловіка або на жінку? Що саме в малюнку підтверджує вашу точку зору?
13. Якщо б тут замість дерева була людина, в який бік вона б дивилась?
14. Це дерево стоїть окремо або в групі дерев?
15. Коли ви дивитесь на малюнок дерева, як вам здається: воно розташовано вище вас, нижче або знаходиться на одному рівні з вами?
16. Як ви думаєте, яка погода на цьому малюнку?
17. Чи є на малюнку вітер?
18. Покажіть мені, в якому напрямку дме вітер.
19. Розкажіть докладніше, що це за вітер.
20. Якби на цьому малюнку ви зобразили сонце, де б воно розташовувалося?
21. Як ви вважаєте: сонце знаходиться на півночі, сході, півдні або заході?

22. Про що змушує вас думати це дерево?
23. Про що воно вам нагадує?
24. Це дерево здорове?
25. Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
26. Це дерево сильне?
27. Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
28. Кого вам нагадує це дерево? Чому?
29. Що найбільше потребує це дерево? Чому?
30. Якби замість птаха (іншого дерева або іншого об'єкта на малюнку, що не має відношення до основного дерева) була людина, то хто б це міг бути?

Питання для малюнку БУДИНОК:

1. Скільки поверхів у цьому будинку?
2. Цей будинок цегляний, дерев'яний або ще який-небудь інший?
3. Це ваш будинок? (Якщо ні, то чий?)
4. Коли ви малювали цей будинок, кого ви уявляли собі в якості його господаря?
5. Вам би хотілося, щоб цей дім був вашим? Чому?
6. Якщо б цей будинок був вашим і ви могли розпоряджатися ним так, як вам хочеться:

 7. Яку кімнату ви б обрали для себе? Чому?
 8. З ким би ви хотіли жити в цьому будинку? Чому?
 9. Коли ви дивитесь на малюнок будинку, він вам здається розташованим близько чи далеко?
 10. Коли ви дивитесь на малюнок будинку, вам здається, що він розташований вище вас, нижче або приблизно на одному рівні з вами?
 11. Про що вас змушує думати цей будинок?
 12. Про що він вам нагадує?
 13. Цей будинок привітний, доброзичливий?
 14. Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
 15. Чи вважаєте ви, що ці якості властиві більшості будинків? Чому?
 16. Яка, на вашу думку, погода на цьому малюнку?
 17. Про кого вас змушує думати цей будинок? Чому?
 18. Що найбільше потребує цей будинок? Чому?
 19. Для чого потрібна труба на даху?
 20. Куди веде ця доріжка?
 21. Якби замість дерева (куща, вітряка або будь-якого іншого об'єкта на малюнку, що не має відношення до самого будинку) була людина, то хто б це міг бути?

ДОДАТОК В

Методика «Малюнок сім'ї»

Призначення тесту

Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Методику можна використовувати з 3,5 років.

Інструкція: “Намалюй, будь ласка, свою сім'ю”. Не слід давати які-небудь вказівки чи уточнення. На запитання, які може поставити дитина, типу “Кого треба малювати, а кого не треба?”, “Треба намалювати всіх?”, “А дідуся малювати треба?” і т.д., відповідати, наприклад: “Малюй так, як тобі хочеться”.

Процедура

Дитині дають простий олівець середньої м'якості, набір кольорових олівців, гумку і стандартний чистий аркуш паперу формату А4. Використання будь-яких додаткових інструментів виключається.

Поки дитина малює, психолог повинен ненав'язливо проводити спостереження, відзначаючи такі моменти, як:

- порядок заповнення вільного простору.
- порядок появи персонажів малюнка.
- час початку і закінчення роботи.
- виникнення труднощів при зображенні того чи іншого персонажа або елементів малюнка (надмірна зосередженість, паузи, помітна повільність, користування гумкою і т.д.).
- час, витрачений на виконання окремих персонажів.
- емоційний настрій дитини під час зображення того чи іншого персонажа.
- спонтанні коментарі дитини.

Після виконання завдання слід отримати максимум додаткової інформації, організувавши коротку бесіду за допомогою запитань.

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять?
4. Хто в сім'ї найбільш хороший і чому?
5. Їм весело чи нудно? Чому?
6. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
7. Хто з них найбільш нещасний? Чому?
8. Як у цій сім'ї карають дітей за погану поведінку?
9. Кого одного залишать вдома, коли пойдуть на прогулянку?
10. Чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося)?

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття – почуття до окремих членів родини.

Якщо інформації недостатньо можна розширити бесіду і задати дитині вирішити 6 ситуацій: 3 з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, 3 – позитивні.

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав з собою?

2. Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

3. Ти будуєш з конструктора будинок (вирізаєш паперову сукню для ляльки), і в тебе не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати?

ДОДАТОК Г

Тест Люшера

Тест Люшера заснований на припущенні про те, що вибір кольору відображає нерідко спрямованість досліджуваного на певну діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості.

Дана методика може бути використана:

- при дослідженні рівня комфортності дитину вдома, в садочку, в школі;
- при виявленні емоційних установок дошкільнят по відношенню до майбутнього шкільного навчання;
- при діагностиці ситуації в сім'ї;
- для виявлення відносин дитини до школи в період адаптації;
- для виявлення осіб, схильних до депресивних станів і афектних реакцій.

Процедура. Психолог змішує кольорові картки і викладає колірною поверхнею наверх.

Інструкція. Досліджуваному треба обрати з восьми кольорів той, який найбільше подобається. При цьому потрібно пояснити, що він повинен вибрати колір не намагаючись співвіднести його з улюбленим кольором в одязі, кольором очей і т. д. Картку з вибраним кольором слід відкласти в сторону, перевернувши кольоровою стороною вниз. Потім треба обрати з решти семи кольорів найбільш приємний. Обрану картку слід покласти кольоровою стороною вниз праворуч від першої. І так до кінця. Потім психолог переписує номери карток в розкладеному порядку.

Через 2-3 хв. Знову процедуру слід повторити. При цьому варто пояснити, що досліджуваний не повинен згадувати порядок розкладки у першому виборі і свідомо змінювати попередній порядок. Він повинен вибирати кольори, як ніби вперше.

Перший вибір в тесті Люшера характеризує бажаний стан, другий – дійсний.

Характеристика кольорів (по Максу Люшеру) містить 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні:

№ 1 – синій. Символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію. Особистісні характеристики кольору: чесність, справедливість, незворушність, доброта і сумлінність.

№ 2 – зелений. Символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій. Самостійність, незворушність, черствість.

№ 3 – червоний. Символізує силу волі, активність, що доходить в ряді випадків до агресивності, прагнення до успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витратити сили, лідерство та ініціативність, збудженість. Особистісні характеристики: чуйність, рішучість, енергійність, напруженість, приязність, впевненість, товарицькість, дратівливість, привабливість, діяльність.

№ 4 – жовтий. Символізує активність, прагнення до спілкування і сприйнятливості до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей. До особистісних характеристик відносяться: балакучість, природність, відкритість, товарицькість, енергійність.

Додаткові:

№ 5 – фіолетовий. Символічне значення: вразливість, емоційна виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, зачарованість і мрійливість, захоплення і фантазії. Особистісні характеристики: несправедливість, нещирість, егоїстичність, самостійність.

№ 6 – коричневий. Уособлює комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність. Для коричневого кольору були отримані такі особистісні характеристики, як поступливість, залежність, спокій, сумлінність і розслабленість.

№ 7 – чорний. Символізує в першу чергу заперечення, закінчення чогось і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або когось. У граничній формі символізує небуття. Особистісні характеристики чорного кольору: непривабливість, мовчазність і замкнутість, упертість, егоїстичність, незалежність, ворожість.

№ 0 – сірий. Символізує нейтральність і «безбарвність», неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, неврівноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамостійність і пасивність.